

АРМИЯТА И РАЗБОЙНИЧЕСТВОТО В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

ВЕСЕЛИН ЯНЧЕВ

Veselin Yanchev, THE ARMY AND THE BRIGANDAGE IN BULGARIA – FROM THE
LIBERATION TILL THE BEGINNING OF XX CENTURY

The study deals with the genesis and evolution of one of the specific developments in post-Liberation Bulgarian society – the brigandage. Its grounds and specific evolution stages till the beginning of XX century are analyzed. The study examines duly the measures undertaken by the Bulgarian political leadership to cope with this problem and guarantee the public order and security in the state. Special attention is paid to the role of the newly-established Bulgarian army to handle the brigandage problem.

The problem is studied on the background of the institutional development of the newly-created Principality Bulgaria and the conflicts on its political scene. The conclusion drawn on the basis of the analysis points out that the solution of the problem is due to the continuous efforts made by all Bulgarian governments, as well as by Prince Alexander and Prince Ferdinand. At the same time some illegitimate acts of the political leadership and mistakes that occurred during the fight against brigandage are scrutinized. Their impact on the developments in the society and the state is also analyzed.

Първото българско правителство начело с Тодор Бурмов е изправено пред решаването на огромни и трудни проблеми, свързани с практическото приложение на Търновската конституция, изграждането на функциониращи институции, на инфраструктура и пр.¹ Буквално от първия ден на своето конституиране то заедно с младия български княз ще се сблъска с необходимостта да намери решение на проблем, който застрашава сигурността и бъдещето на самата държава – разбойничеството в нейните североизточни

райони. Още в първото си обръщение към народа правителството ще заяви, че ще предприеме необходимите мерки „за прекращаване на смутите и охраната на реда и спокойствието в пределите на княжеството“².

Разбойничеството е явление, което не е непознато за Османската империя. Слабостта на централната власт, огромната, неразвита в комуникационно отношение територия, пресеченият планински терен и обширните гори създават възможност за разбойническите шайки лесно да се укриват от преследванията на властите. Разбойничеството се явява и един не особено трудоемък начин за бързо забогатяване, което естествено изкушава. Наличието и противопоставянето между различните етнически и религиозни общности, населяващи империята, също се явяват фактор, подхранващ разбойничеството.

В хода на Руско-турската война се създава прекрасна хранителна почва на разбойничеството. То достига огромни размери, като в него се включват башибозуци, черкези, редовни войскове части³. Разбойнически действия се предприемат и от българи, които използват ситуацията за завладяване на имоти, лично обогатяване и пр.⁴ След края на войната наличието на окупационни руски войски спира процеса, но остават редица латентни фактори, които способстват за неговото развитие. Сред тях са неустановените граници с Румъния, Турция и Източна Румелия, позволяващи почти безпрепятствено движение и които също способстват за развитие на разбойничеството. Друг фактор е запазването на компактно и преобладаващо турско население в Североизточна България. Там Турция държи своите гарнизони в крепостите Шумен и Варна до юли 1878 г., което естествено му дава кураж и прави изселническия процес не така масов⁵. Наличието на разбити подразделения от турската войска дават допълнителни възможности в тази посока. Част от уволнените след края на войната турски войници, според официални сведения повече от 8500 души, се завръщат именно в този район. Останали без работа и имоти и свикнали с насилието, те лесно се отдават на разбойничеството. Бедността на населението също е фактор, генериращ разбойничество. Скритото у жителите оръжие, както и раздаденото от руските власти, дава възможност на разбойническите шайки да се въоръжават.

Освен посочените традиционни и нови причини за разбойничеството трябва да се прибавят и нежеланието на част от турското население да се примири с положението на подчинение спрямо християните, стремежът за мъст и реванш, за дестабилизиране на българската власт и внасяне на обстановка на несигурност и страх сред българското население⁶. Тези действия са подстрекавани и от официалните турски власти, които изпращат специални еми-сари, ходжи, за да бунтуват мюсюлманското население. Разпространяват се слухове, че правителството на падишаха скоро ще възстанови властта си в тези райони, както е станало в Одринско и както ще стане в Източна Румелия.

Целта е да бъде компрометирана българската власт пред Европа, страната да се представи като огнище на анархия и религиозни конфликти, неспособна да гарантира интересите на своите жители⁷.

Проблемът с разбойничеството рязко се изостря с изтеглянето на руските войски и преминаването на управлението в ръцете на българските власти. Създаденият вакуум веднага се използва от турското население, основно в Североизточна България, което бързо се организира и започва да напада градове и села. Впрочем още през март 1879 г. руските власти разполагат със сведения, че в Шуменско се готви въстание сред мюсюлманското население и че е създаден таен комитет, който е във връзка с Цариград. Целта е да се завладеят отначало Шуменско и проходите по направление към Айтос, като по този начин се предизвика бунт в „четиригълника“. Въстанието трябва да даде възможност за вмешателство на турското правителство, което да добие протекторат над мюсюлманското население в района или да изиска за него някакви особени права. Планът бил подкрепян и от английски дипломати. През април до Дондуков достигат сведения за съществуването на таен комитет в Цариград, целта на който е поддържането на постоянно враждебно състояние сред мюсюлманското население в България. Предвиждало се такива комитети да бъдат устроени и в самото Княжество. Незабавно след оттеглянето на руските войски те трябвало да изпратят до Великите сили меморандуми с жалби за мними притеснения и несправедливости, вършени от българите, които да послужат като оправдание и обяснение на бъдещото въстание. Крайната цел е или откъсване на тези краища от България, или, след като ги опожарят и опустошат, турците да се изселят в Цариград. В тази връзка Дондуков препоръчва създаването на селски караули, които да охраняват селищата от грабежи и разбойничество и да съдействат на полицията за преследването и залавянето на въоръжени злоумишленици. Той разрешава отпускането на 11 хиляди пушки за селската стража, чието обучение трябва да се извършва от военни началници⁸. За да се предотврати евентуално турско надигане, Дондуков предлага на военния министър Д. Милютин последна да бъде изтеглена 33-та дивизия, разположена в Шумен, и да се пристъпи към обезоръжаване на мюсюлманското население. За успокояване на духовете на мюсюлманите да се обяви, че военната повинност за тях се отлага с една година, като получат право, ако не искат да служат в българската войска, да се изселят в Азия. На 30 април той пише на външния министър Н. Гирс, че поведението на мюсюлманското население в този район е „крайно съдържано и носи очаквателен характер, предвид на готвещи се някакви събития“⁹.

Събитията не закъсняват. В края на май и началото на юни 1879 г. в Североизточна България вече действат разбойнически шайки според официални сведения от по 100 и повече души, които водят сражения с полицейските части и с войската. На 16 юни разбойническа банда напада с. Омачкьой, Ески-

джумайско (Ралица, Търговишко). На 27–28 юни 1879 г. разбойници атакуват Осман пазар (Омуртаг). След двучасово сражение шайката е отбита. Разбойнически банди се появяват и в района на Ески Стамбул (Преслав), на Ески Джумая (Търговище) и в целия Тузлук. На 5 юли полицията и войската водят престрелки с бандите около селата Чауш кьой (Генерал Кантарджиево) и Теке (Оброчище), Ескиджумайско¹⁰. Според военния министър П. Паренсов тези действия представляват „въоръжено въстание, проявяващо се във формиране на напълно организирани шайки и нападение на българските села, с всичките атрибути на неударжимия мюсюлмански фанатизъм“. Паренсов счита, че своята отговорност носят и „новите господари“ – българите, които не бидейки ангели, използват ситуацията, за да си отмъстят за старите насилия¹¹. Въстанието се разпространява с извънредна бързина и се проявява в нападения, грабежи, пожари и убийства.

Тези събития предизвикват силно безпокойство сред местното население, което кара тамошните власти да търсят съдействието на столицата София.

Централната власт, спазвайки дадената декларация, само 5 дни след своето конституиране реагира незабавно и категорично. Инициативата е на военния министър ген. Паренсов, който в доклад до княза предлага да се прехвърлят войски от Западния в Източния отдел, като се съсредоточат в най-размирните райони, и да се обяви в този край военно положение. Само по този начин, според него, може да се унищожи в зародиш разбойничеството, което започва да приема „хроничен характер“¹². Предложените мерки от военния министър сочат, че в този момент държавата не може да разчита на полицията за опазване на обществения ред и сигурност в този край. Намираща се в първоначална фаза на своето организиране, без кадри и опит, полицията не е в състояние да се справи с обществена опасност от такъв размер. Дори според временния щат в Търновска губерния са предвидени 7 пристави и 376 жандарми, в Русенска – 11 пристави и 749 жандарми, а във Варненска – най-засегнатата от събитията – само 5 пристави и 213 жандарми¹³.

Но не само полицията, но и войската в този район се оказва недостатъчна. Поради милиционната система частите в Североизточна България са помалобройни (преобладава турското население, което на този етап не е викано на военна служба) и служат само в дадено окръжие, което ги прави трудно подвижни. Ето защо със заповед на княз Александър Батенберг от 10 юли 1879 г. в разбойническите райони са прехвърлени военни части от Западна България, където обстановката е относително спокойна: а именно 6-а Видинска дружина, 15-а Свищовска и две роти от 16-а Плевенска дружина, като са подчинени на началника на Източния отдел¹⁴.

Същия ден с Указ № 5, на основание чл. 47 и 76 от Конституцията, според доклад на военния министър и съгласувано с мнението на Министерския съвет, Варненска губерния, окръзите Разградски и Ескиджумайски (Търго-

вишки) от Русенската губерния, Османпазарски (Омуртагски) и Еленски окръг от Търновска губерния се обявяват във военно положение¹⁵.

Изложените мотиви за тази крайна мярка са необходимостта да се спре безпорядъка в посочените места, да се подкрепят местните власти и да се успокои мирното население, „от каквато вяра и народност да е“. Категорично се подчертава несъвместимостта на разбойнически действия с новите обстоятелства, когато князът и правителството са решени да гарантират „мирното преуспяване“ на всички жители.

На практика въведеното военно положение се изразява в правото на началника на Източния военен отдел на основание чл. 127. от Военносъдебния устав и чл. 227. от Войнския устав за наказанията да предава на Военен съд граждански лица и спрямо тях да се прилагат наказанията, предвидени за военните лица във военно време. Престъпленията, които ще бъдат разглеждани от военните съдилища и обявени в указа, са: явно въстание или нападение с оръжие на мирни жители или на длъжностни места, както на военното, така и на гражданското управление; умишлено убийство; разбойничество; подпалване на частно имущество; унищожаване на продоволствени и военни запаси или складове на казионно имущество. За тези престъпления Войнският устав за наказанията предвижда или смъртно наказание, или различни срокове затвор¹⁶. На началника на Източния отдел се предоставя правото да учреди в един от градовете, обявени във военно положение, Полеви военен съд, и окончателно да утвърждава присъдите, без да ги придвижва по касационен ред. Последният се упълномощава, в случай на смущения на общата безопасност, да вземе особени мерки за сигурност и сам да определи наказание за нарушаването им, като се задължава предварително да обяви тези мерки публично¹⁷.

Този указ е и първи опит да се конкретизира военното положение като повод и ред за обявяване, както и неговото съдържание. Причините за обявяване на военно положение в част от страната са основателно мотивирани и съобразени с Конституцията. Очевидно князът и Министерският съвет са счели за твърде голяма опасността за държавата, след като въвеждат военно положение и си делегират правото да управляват с наредби-заconi. Основание за това е и фактът, че все още не са проведени избори за Народно събрание. Извънредното положение е обявено с княжески указ, в съгласие с министрите. Практическата страна на военното положение се изразява във въвеждането на Военнополеви съд, чиято юрисдикция се простира и върху гражданските лица за точно посочени в указа престъпления. Указът дава извънредни пълномощия на началника на Източния отдел, който получава правомощия на висша съдебна инстанция, както и правото сам да въвежда извънредни мерки за сигурност. Прави впечатление, че указът не разглежда въпроса за отношенията между гражданските и военните власти съотнесено

към изпълнението на чл. 74. от Конституцията, както и не посочва срок за валидността на военното положение и начина за неговото вдигане. С този указ централната власт прехвърля върху войската правомощията за справяне с извънредната ситуация чрез Военнополеви съд и извънредни мерки, без последните да бъдат посочени и конкретизирани.

В изпълнение на указа се създават не едно, а няколко военнополови съдилища – в Ески Джумая (Търговище), Шумен и Разград, и временни, за конкретни случаи – в гр. Осман пазар (Омуртаг) и Шумен. Съставът на тези съдилища е като на военните съдилища в мирно време, а делата се разглеждат според правилата, изложени в дял IV от Военносъдебния устав. Очевидно войската добре се справя с новите задачи, защото още на 29 юли 1879 г. Военнополевиет съд в Разград осъжда на смърт Арап Якуб Юсуфов и Ахмед Мехмедов за организиране и участие в разбойническа банда и за убийство. На 1 август Временният военнополови съд в Ески Джумая издава смъртна присъда чрез обесване на Юмер Молла Османоглу за създаване на разбойническа шайка и извършване на разбойническо нападение. На 5 август Временният полеви съд в гр. Осман пазар издава още три присъди за разбойничество – една смъртна и две „строг тъмничен затвор с тежки работи, с окови на краката (букаи)“ за 4 и 10 години. Постановява се след изтърпяване на наказанията престъпниците да бъдат въдворени в отдалечени от местоживеенето им места. На 20 август Временният военнополови съд в Шумен осъжда на смърт Ахмед Арабоглу, обвинен в разбойничество¹⁸.

Съдебните мерки са само част от общия комплекс действия на властите. Още на 15 септември 1879 г. с Указ № 210 жандармите във Варненска губерния се увеличават с 20 във всеки окръг, „додето се изтреби разбойничество“¹⁹.

В първото си Тронно слово на 21 октомври 1879 г. княз Александър Батенберг не премълчава проблема с разбойничеството, както и факта, че, въпреки мерките на правителството, спокойствието в Източна България все още не е възстановено. Той обаче е уверен, че злото „в късо време ще изчезне свършено“²⁰. Поради краткото си съществуване това Народно събрание не разглежда и не обсъжда въвеждането на извънредните мерки. Но в отговора на Тронното слово е записано: „Като не искаме да съдиме до колко е било необходимо да се въведе военно положение на някои части от отечеството ни, дето се било появило един вид разбойничество, ние би желали да се вземат необходимите и най-сгодни мерки за по-скорошното очистване на страната ни от тия разбойници, които угрожават личната безопасност на българските граждани и причиняват голяма вреда на развитието, търговията и промишлеността в тези места“²¹. Според К. Иречек в този абзац личал пръста на английския дипломатически представител У. Палгрейв, който е против извънредните мерки срещу турските разбойници и военното положение²².

Очакванията на княза не се оправдават. Убийствата, грабежите, нападенията и кражбите в Североизточна България не намаляват. Сред причините за това са и несъгласуваните действия между гражданските и военните власти, малките команди, изпращани за преследване на разбойниците, както и тромавата процедура на действие на военнополовите съдилища²³. Може би поради тези причини на 17 септември 1879 г. началникът на Източния отдел подполковник Куртъонов е уволнен за два месеца, формално в отпуск²⁴. Още на 24 септември военният министър обръща внимание върху сериозните недоразумения с гражданските власти, които често отказват да изпълнят исканията на военните командири. Той предупреждава последните да ограничат исканията си в рамките на действително необходимото²⁵.

На 18 декември 1879 г. от името на новия Министерския съвет начело с епископ Климент и съгласувано с военния министър Министерството на вътрешните работи издава специално Окръжно до губернаторите в местностите, обявени във военно положение. Като се подчертава, че при военно положение всички граждански власти са длъжни безусловно да се подчиняват на военните, „за да се изстреби съвършено и по-скоро разбойничеството“, Окръжното изисква губернаторите и окръжните началници да дават на военните части, натоварени с преследване и унищожаване на разбойничеството, „на минутата и във всичката пълнота всяко съдействие и всяка помощ“. В случай, че някой окръжен началник откаже съдействие или направи това ненавременно и не в цялата искана пълнота, то по доклад на военното лице военният министър и министърът на вътрешните работи са длъжни да вземат необходимите мерки за оказване на съдействие и наказване на длъжностното лице. За по-нисшите чинове на полицията и жандармерията войсковите началници получават право в случай на отказ да изпълнят заповед директно да ги арестуват, като съобщават това на окръжния управител. Населението се задължава да посочва разбойниците и техните помагачи, да предава на военните власти заловените разбойници и да дава коне за преследването им. В нарушение на Конституцията се изисква имуществото на несемейните разбойници да се изземва от кметовете и да се съхранява до решението на съда²⁶.

Цитираното Окръжно на Министерството на вътрешните работи детайлизира и конкретизира взаимоотношенията между гражданските и военните власти при военно положение, давайки големи правомощия в ръцете на последните, вкл. да искат уволняването на окръжни началници и да наказват полицейски чинове. Тази практика ще се запази като същностна черта на военното положение у нас. Изискванията към администрацията, полицията и местното население са завишени, а санкциите спрямо разбойниците се разпростират до отнемане на имущество.

И новите мерки не дават бързи и непосредствени резултати. Проявените себепристрастие и настойчивост на офицерите и войниците – като например

подпоручиците Берковски и Черковски в Ескиджумайски и Силистренски окръг, не успяват да прекършат разбойническата вълна²⁷. Въпреки зимата, броят на разбойниците и на техните нападения се увеличават. Нормалният живот в Североизточна България остава блокиран.

Началото на новата, 1880 г. започва със серия от нападения и грабежи в Разградско. Нападнати и ограбени са пътници турци и турски къщи. На 4 февруари е нападнато селото Султан (Невски, Поповско), а на 7 февруари четирима разбойници нападат къщи в село Калъчлари (Асеново, Търновско). На 8 февруари са ограбени две къщи в с. Сеид (Сеячи, Поповско). След четири дни седем разбойници нападат с. Паша къой (Мирово, Търновско). На 13 февруари в с. Кара къой е нападнат намиращият се там стражар, като 15-те разбойници действат заедно с кмета. През февруари 1880 г. Иречек ще запише в дневника си: „Разбойничеството расте“²⁸.

Тези събития заострят вниманието на управляващите. На 16 февруари 1880 г. министърът на вътрешните дела Тодор Икономов в Окръжно до губернаторите на Русе, Търново и Варна констатира, че в тези губернии числото на нарушителите на реда „от ден на ден става по-голямо“. В някои райони на Османпазарско (Омуртагско), Разградско, Провадийско разбойниците се разхождали „преспокойно“, нападайки и убивайки християни и мюсюлмани. Вследствие на това „свършено невъзможна“ ставала безопасността на пътищата и дори живеенето в тези краища. Като основна причина за това явление министърът сочи нежеланието на голямата част от турското население да приеме новия ред и се отдаде на мирен живот и работа. Подстрекавано и отвън, то желало да продължи и запази предишното си положение. Ето защо местното турско население оказвало пълна подкрепа на разбойническите шайки, като не само не съдействало, но и пречело на властите в борбата им с разбойничеството. Поради всичко това правителството решава да приложи „радикални средства“ за изкореняване на това зло. Тези мерки директно са насочени към турското население и предвиждат:

1. В обявените във военно положение области да се опишат „точно и без пропуск домовете и жителите им“. Да се съставят списъци на отсъстващите лица и се разследват причините за отсъствието им.

2. Жителите на турските села трябва да гарантират един за друг и да поемат отговорност за тези, които ще бъдат заловени като разбойници.

3. Всички подозрителни лица, известни с лошото си поведение, които нямат занятие и жилище, да се екстрадират в Турция.

4. Турското население се задължава да залавя или да помага в залавянето на разбойниците, а в случай че ги укрива или им помага, на селището се налага парична глоба. Първия път тя е от 10 до 25 франка, втория – от 25 до 50 франка, а третия – от 50 до 100 франка на къща. За четвърто провинение кметът и старейшините се предават на съд като съучастници на разбойниците.

5. При доказване, че в дадени къщи са пренощували разбойници, те „се събарят немедленно“.

6. На мюсюлманите се дава срок от един месец „да се смирят, приберат и предадат на мирните си занятия“.

В типичния за Тодор Икономов стил на балансираност и справедливост изпълнителите на тези мерки – окръжните началници, се предупреждават, че също подлежат на Военен съд при злоупотреби или безсъвестни мерки, които нанасят вреда или засягат мирни и невинни жители. Християнското население се предупреждава, че „за най-малката обида, сторена на турците“, ще се преследва и наказва от военни съдилища. Изисква се да не се допуска свирепа жестокост, прибързани решения и наказания²⁹.

Тези мерки, голяма част от които противоречат на Конституцията и по-скоро възпроизвеждат традиционното турско законодателство срещу разбойничеството, са твърде пожелателни, общи и трудноизпълними. След въвлечането на войската, изясняване задълженията на администрацията и на полицията, вниманието се съсредоточава върху местното турско население. Чрез засилване на контрола върху него и въвеждане на финансови и материални санкции правителството цели да сплаши и респектира главно ятаците на движението и оттук да ограничи и се справи със самото разбойничество.

Предложенията на вътрешния министър са подкрепени и от военния. На 7 март 1880 г., като обявява във военното ведомство циркуляра на вътрешния министър, ген. Паренсов обръща внимание на офицерите и войниците да оказват на гражданските власти исканото съдействие за унищожаване на разбойничеството. „Само при дружното и съвкупно действие на всички фактори на властта, подчертава военният министър, нарушителите на реда могат да бъдат спрени и гражданите да се отдадат на мирните си занятия“³⁰.

И тези мерки не се оказват ефективни. С приближаването на пролетта разбойническите нападения и действия зачестяват, придобиват по-организиран и масов характер. Варненският губернатор Стоянов докладва на 21 февруари, че в Шуменско и Силистренско са се появили многобройни разбойнически чети³¹. На 24 февруари следва доклад за появата на нова разбойническа чета, преминала от Румъния, която нападнала две села. Губернаторът Стоянов търси съдействие от войската и от българското правителство, което, според него, трябва час по-скоро да се споразумее с Румъния за поставяне на гранични кордони и спиране на разбойниците. Окръжният началник на Варна – Иванов, също уведомява за две разбойнически банди – от 9 и от 30 души, вършещи грабежи и убийства в района. На 27 февруари в селището Реджеп махала (Арковна), Варненско, се разиграва истинска битка. По сигнал на кмета в селото са обградени разбойническите главатари Чобан Хасан, Дели Хасан и Муса. Разбойниците се опитват да пробият обсадата, но 9 от тях са убити. Само Чобан Хасан успява да се спаси. В селището са изгорени 15 къщи. В

подкрепя на разбойниците от околните села пристигат 120 въоръжени турци и водят неколкочасови сражения, но са разпръснати. От българска страна е убит само един войник³². Това сражение, както и направените разкрития (за ловено е послание от няколко турски кметове до убития Дели Хасан, в което го канят за предводител на готови 500 ратници, както и списък на 50 души от 23 турски села, очевидно готови за борба срещу българската власт) карат варненския губернатор да мисли, че се готви въстание. Според него то може да бъде предотвратено чрез изпращането на нови войсковы части в района.

Събитията като че ли потвърждават тези опасения. В началото на март разбойнически части действат в Провадийско, Варненско, Силистренско, Тутраканско, Еленско, Османпазарско (Омуртагско). Местното население, чиито живот и имот са непрекъснато под заплаха, не може да се придвижва и спокойно да се труди, протестира срещу бездействието на властите и иска предприемането на най-строги мерки³³. На 28 февруари шейсетчленна разбойническа чета пристига във Варна по море от Цариград с цел да се прехвърли в Айтоския балкан. На румънска територия се съсредоточават нови турски разбойнически банди, готови да нападнат българските погранични села. На 10 март разбойниците преминават границата и веднага се сблъскват с една българска потеря. Изпратена е една рота войници и една сотня кавалерия, за да прикрият границите³⁴.

Възобновяването на разбойничеството в Североизточна България и опасната политическа тенденция, която то придобива, предизвиква реакцията на Военното министерство. По заповед на ген. Паренсов от 5 март 1880 г. се усилят войските в този район и се създава специален Източен отряд. В него влизат частите от Източния военен отдел – Севлиевска № 14, Търновска № 17, Габровска № 18, Шуменска № 19, Варненска № 20, Еленска № 21, Разградска № 22, Русенска № 23, Силистренска № 24 дружина и конните сотни Търновска № 3 и Шуменска № 4. От Западния военен отдел в отряда се включват Ломпаланска № 7, Видинска № 10, Свищовска № 15, Плевенска № 16 дружина и Видинската № 2 конна сотня. Те образуват временно отделна бригада със самостоятелно командване. Назначава се командир на отряда – подполковник Бабарикин, който се ръководи директно от военния министър. Във военносъдебно отношение той се ползва с правата на главнокомандващ с ограничения, които са посочени в специална инструкция на военния министър. Началникът на отряда дава указания на военния прокурор. Нему е подчинен по отношение на мерките срещу разбойничеството и началникът на Източния военен отдел³⁵.

Така в началото на 1880 г. повече от половината българска армия е съсредоточена в източните краища за борба с разбойничеството. След като, макар и подсилен, Източният отдел не успява да се справи със ситуацията, сега се създава ново образувание – отряд с по-крупен числен състав и ко-

мандване, ползващо се с още по-големи правомощия във военно и съдебно отношение.

Съсредоточаването на войската в източните райони на страната води до нарастване интензивността на сблъскванията между военни и полицейски части и разбойническите банди. В силистренското село Армутлии (Крушари) са заловени 18 разбойници. На 20 март между селата Арабаджии (Возарци) и Караагач (Снягово), Добричко, се води сражение между войската и разбойниците, при което падат убити 4 войници и 8 разбойници. Четирийсет бандити са принудени от 100 войници и 50 жандарми да се разбягат в Румънска Добруджа. В с. Дерекьой, Разградско, след като разбойници убиват един българин, изпратената потеря залавя 6 от тях. На 26 март при с. Кара дърлъ (Моравка), Добричко, жандармерийски отряд се сблъсква с разбойници, при което трима от жандармите са ранени. На помощ пристигат войскове части – един взвод, командван от подпоручик Попов, и 21-ва Еленска дружина. В завързалото се сражение е убит унтерофицер Крумов и двама войници, а осем са ранени. От разбойниците, които наброяват 40–50 души, само един е убит. Ранен е водачът им Дели Осман, който е заловен по-късно³⁶.

Неслучайно при второто си Тронно слово от 23 март 1880 г. князът е значително обезпокоен и ясно декларира, че не може да премълчи „печалните събития“ в източната половина на страната. Отново обаче той е обнадежден, че с действията на правителството „това зло скоро ще се прекрати“. Депутатите също обсъждат въпроса с разбойничеството в източните части на страната и настояват да се вземат решителни мерки³⁷. Тяхното безпокойство е предизвикано и от телеграмите, получени в края на март и в началото на април в Народното събрание, в които населението от Лудогорието иска да се вземат мерки срещу разбойничеството и най-вече да се изпрати още войска. В една от тях, получена от Осман пазар, са казва: „Турското върлуване от ден на ден взема големи размери. Малочисленото българско население е в голямо безпокойствие и опасност. Войската и жандармерията преследват разбойниците, но са недостатъчни“. Това кара П. Славейков, който по това време е председател на II ОНС, лично да обещае на кмета на Ески Джумая, че войска ще бъде изпратена³⁸. Разбойничеството в България става обект и на европейската преса и най-вече на виенските вестници³⁹.

През втората половина на април войската отбелязва един от тай-големите си успехи срещу върлуващите шайки. Плевенската дружина успява в село Саръкованлък (Медовец), близо до румънската граница, да екзекутира 4 разбойници „за агитация против правителството“. Арестувани са 43, от които 20 са осъдени на строг тъмничен затвор и заточение. Това има отрезвително действие и върху турското население, което обещава да не скрива повече разбойниците и да се подчинява на властите, но разбойническите действия не престават⁴⁰.

На 30 април 1880 г. командващият войските на Източния отдел докладва във Военното министерство, че в сражение при с. Белибе Четели (Бяла река, Булаир), Варненско, са убити 7 разбойници, а войската дава 1 убит войник и 4 ранени. Цялото село е изгорено, защото почти всички жители вземат участие в нападението срещу войската⁴¹. Именно това сражение, описано от К. Иречек в неговите „Пътувания по България“ и буквално преразказано от С. Радев в „Строителите на съвременна България“, става „най-популярното“ сражение на българската войска с разбойниците⁴². Според Иречек на 25 април, за да бъде обезоръжено, това село е било обсадено от една рота от Ломския полк, но войската намерила там само жени и старци. Мъжете били отишли в съседното село Ахлий (Страцин), Бургаско, тогава в Източна Румелия, където 18 имами се молили за дъжд, но, твърди Иречек, „турците от цялата околност се събирали там на въоръжено събрание“. През нощта на 26 април от околните села дошли башибузуци, които на сутринта обсадили ротата в селото. Турците били водени от Чобан Хасан. Завързало се сражение, а Чобан Хасан поискал чрез парламентър майор Манаев да очисти селото. След шестчасов бой войската дала 1 убит и 5 ранени. Получила подкрепление от 700 въоръжени български селяни и две и половина роти редовна пехота, на сутринта войската започнала нападение, изгонила турците, а селото за наказание било запалено. Четирима пленници били обесени на клоните на едно голямо дърво с конски юзди в Реджеп махала. Чобан Хасан избягал, но скоро бил застрелян в сражение с румелийската милиция. Няколко дни след това командването на войските и района преминало в ръцете на новия военен министър Ернрот⁴³.

Тези събития имат обаче по-различен контекст, проявление и последици. Проблемът започва оттам, че границата между България и Източна Румелия в района на Айтос и Анхияло – Месемврия (Поморие – Несебър) не е маркирана и добре охранявана и често се преминава от грабителски разбойнически шайки. Правителствата на двете български части се споразумяват да сложат край на това положение. Още през месец март българските войски заемат няколко селища дотогава в Източна Румелия, но по Берлинския договор, принадлежащи на Княжеството. На 24 април те окупират и Белибе. Действително повече от 600 от жителите на селото са в с. Ахлий, където със свои въоръжени хора присъства и Чобан Хасан. По обяд на 25 април 200 въоръжени и 200 невооръжени турци под командването на Чобан Хасан и Балджиоглу обграждат селото и поставят ултиматум на капитан Маноев да го опразни. След като получават отказ, те започват престрелка, която трае до 4 часа следобед. Войската успява да отблъсне бунтовниците. Освен Белибе са запалени и още две турски села, но не от войската, а от българите, които я придружават. Това предизвиква паника в цялата околност. Жителите на населените места ги напускат и търсят спасение или в планината, или в по-големите селища и

градове. Техните имоти и покъщнина стават обект на грабежи и опожарявания, извършвани както от българи, така и от турци и гърци. За това на практика способства бездействието на полицейските и административните власти в Бургас, Анхиало и Месемврия. Тези факти са изяснени от специална анкетна комисия, която посещава района на 8 юли 1880 г. и изготвя съответен доклад. Комисията е категорична, че причина за случилото се е нежеланието на мюсюлманските села да бъдат подвластни на България, както и тяхното искане да останат под администрацията на Източна Румелия⁴⁴.

Събитията имат своята интерпретация и в мемоарите на Т. Икономов, който доказва изводите на анкетната комисия, а не на Иречек и Радев. Като сливенски префект в края на 1879 г. Т. Икономов се споразумява с Чобан Хасан да охранява реда по границата с България в Айтоския Балкан срещу заплашане. От своя страна главатарят на разбойниците се задължава да спре нападенията срещу администрацията и населението и да изпълнява само заповедите на Икономов и неговите заместници. Според Икономов турците така едностранчиво и фанатично разбрали тази негова заповед, че през пролетта на 1880 г. отказали да се подчинят на българските власти и при Белибе се съпротивлявали с оръжие⁴⁵.

Цялостната обстановка, а не събитията по границата с Източна Румелия, е причината либералното правителство на Драган Цанков, поело управлението на страната на 24 март 1880 г., да начертае нова програма за борба с разбойничеството. На 21 април Министерският съвет обсъжда въпроса с положението в Североизточна България и отчита, че взетите мерки са недостатъчни. Решава се Народното събрание да препотвърди военното положение, а на военния министър да се дадат извънредни пълномощия за справяне със ситуацията. Всъщност това е качествено нов момент – включването на Народното събрание при регламентацията на военното положение. На 26 април министър-председателят Драган Цанков внася предложението в Народното събрание, мотивирайки го с необходимостта да бъде концентрирана цялата власт по справянето с разбойничеството в едно лице, което да действа на място и да има правомощия да взема и нови мерки според нуждата. След кратка дискусия Народното събрание приема предложението от Министерския съвет закон, който постановява, че на военния министър генерал К. Ернрот се дават временно извънредни (чрезвычайни) пълномощия, като му се подчиняват всички военни и граждански власти в районите, обявени във военно положение, и му се предоставя правото да предава на военен съд жителите, обвинени, че имат отношение към разбойничеството. Той получава право да отстранява полицейските чиновци до окръжен началник, вкл. и да назначава такива по свое усмотрение. Със закона се отменя циркулярното на вътрешния министър от 16 февруари 1880 г.⁴⁶

Този пръв български закон, приет от Народното събрание, дава огромна

военна, административна и съдебна власт в ръцете на военния министър с цел окончателно справяне с разбойничеството. Законът е в противоречие с конституционните норми, но очевидно целесъобразността взема връх над иначе гръмко пропагандираната от либералите вярност към Конституцията. Както пояснява Драган Цанков, пълномощията се изразяват и в правото на министъра сам, намясто да преценява необходимостта от нови мерки и да ги въвежда. След като началникът на Източния отдел и началникът на Източния отряд се оказват в несъстояние да се справят с проблема, висшата законодателна власт упълномощава представител на изпълнителната власт да действа според необходимостта.

В изпълнение на закона на 1 май 1880 г. князът упълномощава ген. Ернрот да замине в Източния отряд, а за управляващ Военното министерство назначава подполковник Каменички. Ернрот изпълнява задачата „с голяма вещина“. Той създава селска стража от местни жители, въоръжени с пушки от правителството, въвежда за селата обща отговорност за престъпленията, извършени в техните землища, безкомпромисно наказва заподозрените и заловени разбойници. Провинилите се села са подложени на „екзекуции“⁴⁷. Очевидци свидетелстват, че по негова заповед цели села, обвинени в поддържане на разбойниците, се опожаряват, а жителите им се изселват другаде. Като премахва института на военните прокурори, Ернрот ускорява съдебната процедура. Разбойниците се осъждат от Военнополевия съд и обесват в срок от 24 часа, като самият той потвърждава присъдите телеграфически⁴⁸.

В началото на месец май при с. Семерел (Семирци, Търговишко) 9 полицаи се сблъскват с 20 конни и 40 пеши разбойници. Полицаяте са обградени и искат помощ. Началникът на Източния отдел изпраща 30 войници и 10 конни жандарми. На помощ пристигат и представители на местното население – около 30 души, въоръжени и невъоръжени, но разбойниците убиват един от полицаите, 4 изгарят и се оттеглят с населението на селото. На 4 юни 3-та рота от 10-а Видинска дружина влиза в сражение при с. Емир Гази (Кракра, Варненско). С помощта на полицията и местни жители разбойниците са обградени и са избити 10 души от шайката на хванатия по-рано Етем Оглу Шабан. На 5 юни при село Сюлейман кьой (Новогорци, Търновско) първа рота от Видинската 10-та дружина попада на разбойническа шайка. Двама от разбойниците са убити, двама са ранени, а от войниците един е убит и един – ранен. Разбойниците успяват да се оттеглят в гората⁴⁹. През юли обстановката се стабилизира и част от войските са върнати в предишните им местожителства.

Наличието на разбойнически банди в източната част на Княжеството, проблемите с турските бежанци и техните имотите ще дадат повод на Турция и на представителите на Великите сили да обвинят българското правителство, че притеснява турското население. На 7 юли 1880 г. министър-предсе-

дателят и министър на външните работи Д. Цанков ще изпрати циркуляр до представителите на Великите сили и Турция в София. В него той признава, че разбойничеството е „една от най-големите трудности при нашето вътрешно организиране“, но правителството е взело извънредни мерки за неговото решаване и вече има резултати. Вината обаче лежи върху Високата порта, която вербувала скитащи лица и ги изпращала в България да разпалват разбойничеството, пренасяла ги с кораби и ги снабдявала с боеприпаси. Цанков уверява агентите, че събитията в с. Белибе са му били предсказани от нашето агентство 10 дни по-рано, заедно с водачите на това въстание, което е твърдение постфактум и трудно доказуемо. Безнаказаното приемане на разбойниците на турска територия, според Цанков, е свидетелство, че турското правителство е заинтересовано да не допусне възстановяване на реда в Княжеството⁵⁰.

Мерките на правителството и действията на войската и полицията под умелото ръководство на ген. Ернрот действително водят до ограничаване и временно прекратяване на разбойничеството в Североизточна България. То е потушено, но не и ликвидирано⁵¹. Благоприятни се оказват и други фактори. Самата Турция оттегля подкрепата си от разбойническото движение в България, тъй като затрудненията с Гърция и Черна гора ангажират изцяло вниманието ѝ. През септември в Източна Румелия е предаден и убит Чобан Хасан, един от най-известните главатари на разбойничеството.

За заслуги при потушаване на разбойничеството в Източните области князът със заповед от 30 август 1880 г. произвежда от майори в подполковници командирите на артилерийския полк. Леонов и на Видинската № 10 дружина Масалов. От капитани в майори са произведени командирите на пешите дружини: Врачанска № 8 – Попов, Севлиевска № 14 – Кашталинский, Плевенската № 16 – Соколкий. Петима офицери са произведени от поручици в капитани, а един от подпоручик в поручик⁵². По-късно, на 5 ноември с Военен орден IV степен ще бъдат наградени и 18 нисши чинове за отличие при потушаване на разбойничеството⁵³.

На 15 октомври 1880 г. при откриването на Втората сесия на II ОНС князът ще благодари на войската за положените усилия за слагане край на разбойничеството. „Считам го за моя длъжност, господа, обръща се той към народните представители, да спомена услугите, които войската е принесла и трудовете, които е претърпяла, за да положи край на разбойничеството във въсточната част на княжеството.“⁵⁴

На 25 октомври в Народното събрание е внесен законопроект за прекратяване действието на закона от 26 април 1880 г. На 19 ноември народните представители с благодарности към военния министър, който употребил пълномощията „твърде уместно“, приемат предложението⁵⁵. На 20 ноември 1880 г. с указ князът утвърждава приетия от Народното събрание Закон за

отменяне на закона от 26 април и вдигане на военното положение от 30 ноември, „тъй като в този край всякъде е установено спокойствие“⁵⁶. Като знак на умиротворение е и указът от 28 ноември, с който Александър Батенберг съкращава срока на тъмничното затваряне наполовина на всички, осъдени от военнополовите съдилища за разбойничество⁵⁷.

Така завършва един цикъл от първоначалната регламентация и практическо изпълнение на вътрешните функции на българската войска. Обстоятелствата принуждават централната власт да конкретизира съдържанието на военното положение и да делегира извънредни пълномощия на военния министър, непредвидени в самата Конституция. Утвърждава се практиката князът да обявява военното положение с указ и с указ то да бъде вдигано. На практика първото действащо Народно събрание препотвърждава указа за военно положение и то взема решение за неговото спиране. Съдържанието на военното положение също се фиксира чрез указ.

С действията на Ернрот приключва първият етап от борбата на българската държава срещу разбойничеството, етап, в който то е поставено преди всичко на национална основа и използвано като външнополитическо средство за нейната дестабилизация и компрометиране. През този етап разбойничеството се осъществява основно от турското население, организирано в големи разбойнически шайки от 50, 100 и повече човека, подклаждано от верски фанатизъм и очакващо промяна на ситуацията. През зимата на 1879–1880 г. то има партизански характер, а през пролетта е направен опит за общо организиране и централизиране. Безкомпромисните мерки на българските власти и оттеглянето на подкрепата от страна на турската държава ще придаде нов характер и измерения на това явление, но то вече няма да се възприема като заплаха за националната и териториалната сигурност на държавата. Макар и не съвсем юридически и конституционно издържани, действията на българската държава като цяло дават резултат и утвърждават авторитета ѝ в района.

Появата на разбойничеството в Североизточна България представлява сериозен тест за способностите и възможностите на младата българска армия и изиграва голяма роля за развитието ѝ. Освен че се показва неуместността на нейната милиционна организация, войската за първи път проявява своите „вътрешни функции“ в защита на държавността, влиза във взаимодействие, като оказва съдействие на гражданските власти и се проявява като средство за налагане на държавната принуда. Издига се и нейният престиж сред българското и турското население. Както ще напише Иречек: „Младата българска войска се държи добре в тази партизанска война“⁵⁸.

Радикалните мерки от 1880 г. имат своето въздействие и през следващата, 1881 г. Без да е окончателно изчезнало, разбойничеството значително намалява и се проявява по-слабо. Мирното и спокойно поведение на мюсюл-

манското население дава основание да се освободят част от осъдените от военнополовите съдилища, за да се върнат към нормалния живот и да се облекчи тежкото положение на техните семейства. По предложение на военния министър ген. Ернрот с указ на княза от 12 юни 1881 г. от затворите са освободени общо 47 души, от които 36 турци и 11 българи, осъдени от военнополовите съдилища във връзка с разбойничеството⁵⁹. В края на годината със съдействието на местните жители турци е унищожена разбойническата шайка на Фета Оглу, действала в Ескиджумайско и Търновско. За да бъде стимулирано местното население да продължи съдействието на властите, князът определя парични награди на четирима местни турци, помогнали при справянето с разбойниците⁶⁰.

Една от първите стъпки на режима на пълномощията по реформиране на държавния организъм е свързана с преустройството на полицията. За разлика от намеренията на либералното правителство да превърне жандармерията от правителствена в земска или местна стража, подчинена на общинските власти, правителството на княза решава да я подчини на Военното министерство⁶¹. Мотивите са, че само това е начинът жандармерията да получи добра организация и устройство, здрава дисциплина и системен контрол, които ще ѝ позволят да изпълни своето назначение – да се превърне в държавна стража, която пази и гарантира обществения ред – главно в селата и по пътищата, което означава и намерение да поеме вместо войската борбата с разбойничеството. Общото виждане е под непосредствените грижи на военните власти да се намира личният състав, обучението, дисциплината, въоръжението, облеклото и икономическото управление. При изпълнение на своите задължения за опазване на общата безопасност, реда и тишината жандармерията остава подчинена на гражданските власти⁶². Тези принципни начала са развити в изготвения от генерал Крилов, подполковник Ремлинген (назначен за временно управляващ Министерството на вътрешните дела), подполковник Логвинов и д-р Иречек „Привременен устав за устройството на жандармерията“. В устава ясно проличава противоречието между организационно-командното положение на жандармерията, подчинено на военния министър чрез началника на жандармерията, и функционалното, което е подчинено на окръжните управители, околийските началници и полицейските пристави. Според чл. 13. „военните, съдебните и гражданските власти могат да искат съдействието на жандармерията устно или писмено, според обстоятелствата, чрез административните власти“⁶³. Уставът не изяснява въпроса как жандармерията ще иска съдействие от войската.

С указ на княза от 26 юли 1881 г. този устав влиза в сила.

Опирайки се на европейския и източнорумелийския опит, създателите на този проект се надяват жандармерията да се превърне в действащ орган на изпълнителната власт и да освободи армията от нейните вътрешни задължения. Тези намерения не се реализират.

В началото на пролетта на 1882 г. разбойничеството отново се активизира. Причините могат да се търсят в радикалните политически преобразувания, промените в границите на окръзите и околияте, преминаването на селата от една в друга околия, промените в полицията. Това показва непостоянството и нестабилността на централната и местна власт, които събуждат разбойничеството. Разбойнически чети се появяват в Русенско, Разградско, Силистренско, Варненско, Провадийско. Същинското разбойническо огнище е в района между Ескиджумайско, Омуртагско и Кесарево, Търновско.

Още на 8 май проблемът е обсъден от назначеното от княза наместничество и от Министерския съвет, които решават да се приемат предложените още през 1881 г. от няколко окръжни управители мерки⁶⁴. На 18 май с.г. вътрешният министър Гр. Начович изготвя доклад, в който отбелязва, че разбойническите чети в източната част, „ако и да не представляват някоя опасност за общия ред в княжеството, все пак са извор на безпокойствие, както за мирното население [...], така и за властта“. Това е принципно нова ситуация, когато разбойничеството се разглежда като опасност за обществения ред и сигурност в регионален, но не и национален мащаб. Не се констатира и особено опасната и проявила се през 1879–1880 г. антибългарска политическа тенденция. Тази оценка определя и характера на предприетите мерки.

Начович се солидаризира с предложенията, направени от Разградския, Ескиджумайския и Шуменския окръжен управител. Те искат от централната власт да се отпуснат средства, с които да се наемат тайни полицейски агенти със задача да следят и донасят за всяко движение сред турското население, за появата на шайки, емисари и въобще на действия, насочени срещу реда и спокойствието в района. На второ място те предлагат да получат право да налагат глоби и наказания на селата, които не изпълняват караулните си задължения или укриват разбойници. Трето искане е полицията да задържа и екстрадира подозрителни лица без занятие, за които местното население не гарантира. Четвърто – ако тези мерки се окажат неефективни, да бъде разрешено на окръжните управители, в съгласие с военните власти, да се поставят в някои централни села военни постове, които да се издържат от населението на околността. Тези предложения са одобрени от Министерския съвет и от Държавния съвет, като последният препоръчва на Министерството на вътрешните дела да помисли върху подобрието на положението на жандармерията, като цел и задачи, и да се изработи проект за изменение на „временния правилник за жандармерията“. Последното Държавният съвет разглежда като условие за ефикасното изпълнение на програмата. Тя е утвърдена с указ на княза от 26 май 1882 г.⁶⁵

На практика тези мерки преповтарят предложенията на Т. Икономов за въвеждане на колективна отговорност на местното население и засилване правомощията на местната администрация. Нов момент тук се явява идеята

за наказване на населението, подпомагащо разбойничеството, чрез настаняване на войски, известно като „екзекуция“ – практика, използвана по време на кампанията през 1880 г.

В свое заседание от 14 юни 1882 г. Министерският съвет решава да се отпуснат от правителствените складове достатъчно количество оръжие и патрони, с които да се въоръжат караулите за борба с разбойничеството⁶⁶. В изпълнение на препоръките на Държавния съвет на 3 юли 1882 г. жандармерията е разформирана и е създаден Корпус на драгуните⁶⁷. По замисъл той трябва да представлява конна част, която при мобилизация да допълва войската и покрай военната си подготовка да изпълнява и полицейски функции. Драгуните в столицата преминават на подчинение на софийския градоначалник, което ще рече, че излизат от състава на Военното министерство. На част от корпуса, останал под военно командване, се възлага охраната на жп линията Русе – Варна⁶⁸. Новосъздаденият Драгунски корпус действително активно се включва в борбата срещу разбойничеството, но и сам се превръща в символ на произвол и насилие.

Тези стъпки на Вътрешното министерство, както и отпуснатата сума от 40 000 лв. на окръжните управители в района, не успяват да предотвратят разбойничеството. То се разширява и по обхват, и по интензивност. Окръжните управители и околийските началници от Североизточна България непрекъснато докладват в София за разбойнически прояви. На 9 юли трима разбойници нападат джамията в с. Кюсе кьой (Кьосевци), Османпазарско, докато селяните са събрани на молитва, и ги ограбват. Същото, но от други 6 разбойници, водени от Дели Ахмед, е извършено на следния ден в с. Пунарлий (Изворник), Провадийско. На 15 юли 12 разбойници нападат край с. Кара Чулфалар (Козма Презвитер), Добричко, няколко пътници, между които и един руски капитан. Въпреки организираното преследване от полицията и местни хора, те успяват да се измъкнат и продължават обирите⁶⁹. Особено активни са разбойниците в Ескиджумайско, Шуменско и Кесаревската околия на Търновското окръжие. Там действат няколко шайки от 20–30 души, които нападат не само цивилното население, но и войската.

Всичко това кара новия министър-председател и министър на вътрешните работи генерал Л. Соболев в доклад до Министерския съвет от 19 юли 1882 г. с печал да констатира, че, въпреки четиригодишните усилия, „не минава ден да не стане някъде нападение, обир и дори убийство“. Ето защо правителството решава окръзите Ескиджумайски, Шуменски и Кесаревската околия от Търновски окръг да бъдат обявени „привременно“ във военно положение. На военния министър, заедно с този на вътрешните работи и правосъдието, се предоставя правото да вземат необходимите мерки за справяне с разбойничеството. Те предвиждат да се учредят в няколко пункта военни съдилища, на които да се предават делата, свързани с разбойничеството. На

тези съдилища подлежат на съдене всички лица, независимо от кое ведомство са, ако са замесени с разбойничество. Наказанията, които ще бъдат налагани, ще бъдат същите, както при престъпления във военно време. На 19 юли 1882 г. с княжески Указ № 532 военното положение в посочените райони е въведено⁷⁰.

Указът е съпроводен с „Привременни правила за унищожаване на разбойничеството в Източните области на Княжеството“, издадени от военния министър ген. Каулбарс на 19 юли 1882 г. в Осман пазар (Омуртаг). Според тези правила местата, в които се е появило разбойничество, се разделят на четири района: 1. Еленски – с околията Еленска, Кесаревска, Поповска и Търновска; 2. Ескиджумайски – включващ Ескиджумайска, Разградска и Османпазарска околия; 3. Шуменски район – с Преславска околия и Делиормана, и 4. Варненски район – с Варненска и Провадийска околия.

Начело на всеки район се назначава военен началник, който се подчинява на главен районен началник. Последният има право да изменя разпределението на района и да включва нови места в него при поява на разбойничество. До второ нареждане четиримата военни началници се подчиняват на началника на Шуменския военен лагер подполковник Поднелиук. По-късно за главен районен началник е назначен полковник Редкин. В разпореждане на районните началници се дават следните войскови части: на майор Рудановски, началник на Еленския район – четири роти от Еленската дружина, две роти от Севлиевската дружина и една конна сотня; на майор Татаринов – началник на Ескиджумайския район – Габровската дружина от четири роти и една конна сотня; на майор Дикенлейн, началник на Шуменския район – войската, събрана в Шуменския лагер, която представлява и резерв на всички райони; на майор Аурениус, началник на Варненския район – Провадийската дружина от четири роти. На подчинение на районните началници са и служещите в Драгунския корпус. В случай на нужда те имат право да въоръжават и използват и местното население, както и да вземат от него на реквизиционни начала, но срещу заплащане, ездитни и товарни коне. Член 8. задължава местните административни органи да изпълняват „безотлагателно и безусловно“ всички искания на районните началници, отнасящи се до разбойничеството. Възприета е и системата на „екзекуции“. Според чл. 9.: „Районните началници имат право в селата да провеждат военни екзекуции и населението е длъжно да храни на своя сметка войската“. Последното се задължава да плаща щетите, направени от разбойниците. Освен това военните началници получават правото при неизпълнение на исканията на войската от населението да налагат глоби до 10 лв. на семейство и да изселват всяко лице, което дори косвено поощрява разбойничеството. Правилата предвиждат във всеки район да бъде учреден „Ускорений полевий военен съд“, който да работи въз основа на особена инструкция⁷¹. Присъдите се утвърждават от районните

началници, като само при смъртна присъда се докладва на главния районен началник. На районните началници и на войските, ангажирани с унищожаването на разбойничеството, се отпускат допълнителни средства⁷².

Прави впечатление разминаването между указа за военното положение и привременните правила. Докато указът на княза се отнася само за два окръга и една околия, правилата се въвеждат практически за цяла Североизточна България. Те допускат създаване на военнополови съдилища, без дадени райони да бъдат обявени във военно положение, което е в противоречие със съществуващите Военносъдебен устав и Войнския устав за наказанията. Техните изисквания са пренебрегнати и при регламентиране на дейността на военнополовите съдилища, тъй като са предвидени нови „особени“ инструкции.

На 23 юли с Указ № 533 във военно положение е обявено и Варненското окръжие, понеже, както е обяснено в доклада на Министерския съвет, и там се появили разбойници⁷³. С Указ № 534 отново от 23 юли 1882 г. се обявяват във военно положение Търновската и Еленската околия, Разградската, Поповската и Провадийската. В този указ князът предоставя на главния началник на военните райони „да разширява военното положение, според нуждите, и по други места, где то би се появило разбойничество“⁷⁴.

Обявяването на военното положение е съпроводено със специална прокламация, публикувана в „Държавен вестник“, от името на вътрешния министър Соболев. В нея той обосновава военното положение като крайна, но необходима мярка за справяне с разбойничеството. Населението се призовава да изпълнява задълженията, произтичащи от неговото въвеждане, а разбойниците се заплашват с най-строги наказания и бесилки⁷⁵.

Поставянето на Североизточна България отново във военно положение е доказателство за невъзможността административните и полицейските власти да се справят с положението. Ето защо държавата отново прехвърля отговорността върху армията. Делегирането на големи правомощия в ръцете на едно военно лице – главният районен началник, свидетелства за повторение на опита от 1880 г. с извънредните права на ген. Ернрот, както и на извънредните комисари от 1881 г. Този път в преследването на разбойниците не се прехвърлят допълнителни войскови части, а се използват разположените в района. За да се контролира по-добре обстановката, областта е разделена на отделни участъци с персонални военни началници, които носят отговорност пред главния районен началник. Прави впечатление каскадният принцип на обявяване на военно положение, което говори за недостатъчна обмисленост и липса на системност. Обстоятелствата едва ли са се променили толкова драстично, че в един ден да се налагат два указа на княза за военно положение. Конституцията, която и без това не е в сила, както и законите флагрантно се нарушават, като князът отстъпва правата си по военното положение на един офицер. Очевидно стремежът за бързи и ефективни действия води до

импровизиране по въпроси от изключителна важност не само за даден район и проблем, но и като налагане на подходи и механизми за справяне на държавата с кризисни ситуации.

Въведеното военно положение само по себе си не успокоява обстановката в Североизточна България. На 20 юли двајсет разбойници нападат с. Войсил, Османпазарска околия. На 25 юли 1882 г. началникът на Еленския военен район майор Рудановский докладва за сражение с разбойническа чета от десет души. Същия ден в Силистренското окръжие се появяват 50 разбойници. Друга разбойническа банда от шест души ограбва с. Наследин, Добричка околия. На 28 юли десет разбойници нападат караулите и пътниците между селата Падърлар (Пъдарино) и Тича, Османпазарско. На 31 юли шайка разбойници се явява около с. Опер, Русенско. Същия ден е нападнато и ограбено с. Чауш махле, Тутраканска околия. На 1 август десет добре въоръжени разбойници нападат с. Айват кьой (Малък Звенимир), Силистренско, измъчват и ограбват селяните турци, вкл. и ходжата. Силистренският окръжен началник докладва за четири разбойнически шайки, появили се между 3 и 6 август от по двама до шест души в различни селища на района. На 7 август кметът и други двама турци от с. Ашиклари (Рани лист), Разградска околия, нападат драгунина Д. Андреев, който е на инспекция. Виновните са предадени на Военен съд, а на селото е наложена глоба. На 8 август са обрани пътници в Добричко. Същото се повтаря и на 10 август. На 11 август петима въоръжени разбойници нападат къщата на Хасан Кадъров в с. Халачии (Дръндар), Варненска околия, като го раняват и ограбват. На 13 август седем разбойници се появяват в района на с. Новосел, Шуменско. Същия ден покрай с. Сърджилар (Подлес), Силистренско, потеря води сражение с разбойници. На 14 август голям брой разбойници се появяват около с. Кара кашлъ (Зимница), Силистренско. На 16 август сравнително многобройна чета от петнайсет конни и осем пеши разбойници се появява в Силистренско. Същия ден петнайсет души турски разбойници нападат шосето Добрич – Силистра и ограбват шест души дюлгери. На 17, 18 и 19 август разбойници действат в Новопазарска околия, нападайки и убивайки местни жители. Грабежи осъществява и разбойническа банда от четиринайсет души в Кесаревската околия, Търновско. В края на август на два пъти са ограбвани пътници при с. Водица, Поповска околия. Дребни разбойнически прояви са ежедневие в силистренските села. В началото на септември разбойници продължават да върлуват по пътищата в Търновско, Разградско, Ескиджумайско, Варненско, Шуменско, нападайки, ограбвайки и убивайки дори войници. На 6 септември между Търново и Елена разбойници раняват един драгун. На 9 септември дванайсет разбойници, ограбвайки пощата в Русенското окръжие, се явяват в с. Осиково, Разградско. Местна потеря, както и такава, изпратена от Русе, влизат в престрелка с разбойниците, но последните се измъкват. На 11 септември десет души

разбойници се появяват при с. Чобан кьой, Кесаревска околия. За преследването им са отправени части от Севлиевската и от Търновската дружина и петнайсет-двайсет селяни, но разбойниците успяват да избягат, зарязвайки плячката си. Същия ден последователно две разбойнически шайки от по пет души нападат с. Ковачевица, Поповска околия, ограбвайки местните селяни. И през следващите дни разбойници нападат различни села в околията. На 16 септември неизвестно число разбойници напада караула на с. Палазлар (Малоградец), Шуменско. Един от разбойниците е убит, а един – ранен. На 17 септември петима разбойници са обградени от драгуни и потеря около с. Айджи дере (Сладка вода), Провадийско. Трима от разбойниците са убити, един – ранен, а един успява да избяга. На 18 септември петима разбойници нападат с. Козлу бик, Търновско. Виковете от зверските мъчения привличат селския караул, който вика на помощ командира на Еленската дружина, но разбойниците успяват да се скрият⁷⁶.

След 19 юли 1882 г. военните части и военните съдилища се превръщат в основно средство за преследване, залавяне и наказване на разбойниците. От седмичните доклади на районните началници е видно, че ежедневно войскови подразделения патрулират, организират засади и водят сражения с разбойнически шайки. Провеждат се и акции за залавяне на ятаци. На местното население, което не съдейства или дори не докладва за разбойници, се налагат парични глоби. Ускорените военнополови съдилища осъждат десетки ятаци и разбойници. Провеждат се и екзекуции на цели села. Предприемат се и други мерки. На 13 октомври 1882 г. главният военен началник предлага на вътрешния министър, за да се отстрани възможността разбойниците да се ползват от услугите на семействата и роднините, последните да се изселят в други краища на страната. Соболев дава разрешение единствено за подозрителните и скитащите се турци, но само за тези, които нямат поръчителството на съселяните си⁷⁷.

Освен с разбойническите набези и пасивното противодействие на местното турско население военните началници трябва да се справят и с още един тежък проблем – бездействието, незаинтересоваността и дори враждебното отношение на местната администрация към военните мерки. Докато поведението на кметовете турци е обяснимо, то това на българската администрация предизвиква недоволство и оплаквания от страна на военните. Конкретни обвинения има към шумения окръжен управител Т. Икономов и плевенския – Славков. Особени проблеми създава Т. Икономов, който при обиколките си из окръга говори пред турското население, че то е подложено на угнетение и терор от военните, препоръчва им да се обръщат лично към него с оплакванията си и им обещава да ги взема под свое покровителство⁷⁸. Проблеми има и с русенския окръжен началник Г. Анев, който със заповед на Соболев е наказан, защото си позволил „неприлични и неуместни изрази

спрямо военските началници“⁷⁹. Това ще определи по-нататъшните му позиции срещу руското присъствие в управлението на страната, на драгуните и войската.

Несъгласуваността между военните и гражданските власти при действията срещу разбойничеството се превръща в толкова характерно явление, колкото и самото разбойничество. За разлика от 1880 г. въвеждането на военен положение през 1882 г. не се възприема еднозначно и единодушно от окръжните управители, околийските началници и кметовете в засегнатите райони. За част от тях то е неуместно и несправедливо. Те виждат в него възможност руските военни, непознаващи добре миналото и неинтересуващи се от бъдещето на мирното турско население, чрез произвол, злоупотреби и несправедливости да прогонят завинаги тези труженици, да ги откъснат и противопоставят на българската държава. Те не могат да останат безразлични към съдбата именно на тази част от подчиненото им мюсюлманско население и към прекалено радикалните мерки на военните. Така например варненският окръжен началник протестира срещу отнемането на всички имущества на осъдените за разбойничество лица, което обрича семействата им на страдания и мизерия. Дори управляващият Министерството на вътрешните дела Д. Агура ще признае, че тези действия противоречат на Конституцията и справедливостта⁸⁰. Срещу действията на военните по един категоричен начин се обявява и Т. Икономов. За него военното положение е ненужна и съсипваща за хазната и гражданите мярка, а разбойничеството може да бъде преодоляно само чрез едно строго, но справедливо действие на гражданско законодателство, полицията и местната администрация⁸¹.

Разнопосочните сигнали на централната и на местната власт създават едно ненормално положение, което не допринася за решаване на проблема. През юли военният началник на Ескиджумайския военен район майор Татаринов предлага да се проведат нови местни избори под контрола на военните власти, за да се даде възможност на населението да избере нови мухтари (кметове). Според него именно мухтарите, използвайки служебното си положение, карат местните жители да подпомагат разбойниците. Избори не са проведени, но на 2 септември 1882 г. Министерството на вътрешните дела изпраща инструкция до окръжните управители, че в интерес на делото по преследване на разбойниците, на районните началници по заповед на княза е дадено правото да сменят неблагонадеждните кметове и да назначават други в общините, обявени във военно положение. Заповядано им е и да изпълняват всички искания на военните съдилища⁸².

Мащабите на разбойничеството налагат допълнителни мерки. На 9 август Министерският съвет взема решение, а на 2 септември се издава указ за учредяване на погранична стража по границата с Румъния⁸³. Тази стъпка е крайно необходима предвид нарастващите претенции на Румъния, която раз-

ширява границите си в Добруджа за сметка на плодородните български земи и поради свободното движение на разбойниците от българска на румънска територия, и обратно.

На 20 септември 1882 г. в „Държавен вестник“ се появява съобщение, че съгласно „Привременните правила за унищожение на разбойничеството в Източните области на Княжеството“ и правата, дадени на главния районен началник, и по причина на появата на нови разбойнически чети „Горно Оряховската, Тревненската и Беленската околии са обявени на военно положение“⁸⁴. Съобщението е подписано от управляващия Министерството на вътрешните дела Д. Агура. Това е твърде показателно действие, свидетелстващо за деградацията на института на военното положение в страната и въобще на правовия ред в нея. След като князът преотстъпва самоволно конституционни права на едно произволно военно лице, сега един чиновник обявява военно положение съгласно временни правила. Това е твърде опасно явление с негативни последици за институционалното изграждане на младата държава.

Разбойническите нападения продължават и през втората половина на септември, през октомври и дори ноември. На 30 септември четирима драгуни убиват един и хващат четири разбойници. На 9 октомври девет души разбойници завардват пътя Добрич – Варна и започват да ограбват пътниците – повече от 50, а според други сведения 150 души, между които един войник, един горски стражар и един драгунин. Взети са мерки за преследването им, вкл. и с войска от Добрич, но те успяват да се измъкнат. На 18 октомври до с. Сазлъ (Тръстика), Разградска околия, осем души разбойници нападат 40 селяни, връщащи се от Разград, и ги ограбват. На 4 ноември четирима разбойници нападат пътници по пътя Русе – Търново⁸⁵.

С настъпването на студовите разбойничеството постепенно замира. Още на 7 ноември 1882 г. началникът на всички военни райони, като констатира стихване на разбойничеството, заповядва ни най-малко да не се отслабва надзорът върху местата и селата, където се появяват разбойници, и да се обърне внимание върху самозащитата на населението чрез селските пеши и конни караули. На началниците на райони се препоръчва да ги разделят на отделни участъци, като назначат за техни отговорници офицери и подофицери, които да се грижат за окончателното справяне с разбойничеството.

На 9 декември 1882 г. Л. Соболев, в качеството си на вътрешен министър, докладва на княза, че според донесенията разбойничеството в източната част на Княжеството дотолкова е намаляло, че отделните случаи на кражби или обири могат да се причислят към обикновените явления, характерни и за останалата част на страната, както и за другите държави. Затова предлага да се вдигне военното положение там. На същата дата е подписан и княжески Указ № 857, с който военното положение е вдигнато⁸⁶.

Според статистката на военните власти през 1882 г. е имало 98 раз-

бойнически нападения, от които в Шуменско – 19, в Търговищко – 32, Разградско – 2, Русенско – 9, Варненско – 15, Еленско и Търновско – 21. Липсват сведения за Силистренско. В сблъсквания с войската са убити осем разбойници, трима са ранени, а 49 подозрителни са изселени. Селата са платили 44 046 лв. глоби за немарлива стражарска служба или ятаклък⁸⁷. За периода на поредното военно положение под съд за разбойничество са дадени 188 турци, 20 българи и 1 грък, от които оправдани са трима българи и двама турци, а останалите са осъдени⁸⁸. Повечето от разгледаните престъпления и издадени присъди са за укривателство, за връзки с разбойниците и неблагонадеждност. Твърде малко са присъдите за участие в разбойнически шайки, грабежи, убийства. Основните водачи на банди и шайки не са заловени и предадени на съд, което е предпоставка за появата им отново през пролетта на 1883 г.

На 2 февруари 1883 г. княз Батенберг издава специален указ с благодарности и награди на военни чинове, взели участие в справянето с разбойничеството в източната част на Княжеството. Освен на военния министър, генерал-майор Каулбарс, под общите указания на който се провежда преследването на разбойничеството, специално са изтъкнати заслугите на подп. Поднелиюк, който дал първоначалната организация на делото, както и на началника на Източния отдел полк. Редкин, на дейността на който Източна България дължала в най-голяма степен избавлението от разбойничеството. С ордени и медали са наградени офицери, сержанти и войници, както и граждански лица⁸⁹. Практиката на награждаване с материални и нематериални награди на проявили се при борбата с разбойничеството местни жители – турци и българи, както и на военни, полицаи и драгуни, ще продължи през цялата 1883 г.⁹⁰

Разбойническото движение през 1882 г. взема твърде широки мащаби. След стреса от 1880 г., вътрешнополитическите борби в Княжеството след 1881 г., честата смяна на правителства, заети основно с преустройството на държавния и политическия механизъм, създават условия за ново надигане на разбойничеството. Това, което го характеризира, е отсъствието на политическа насоченост. Основната цел на разбойничеството е грабежът. Взема се всичко – от „хляба и цървулите“ до домашните животни, коне, дрехи, оръжие, пари, часовници. Разбойниците по правило са организирани в шайки от трима до осем-десет човека. Рядко действат самостоятелно или по двойки. Често обаче бандите надвишават десет, дори двама души. Обикновено са пеша, но понякога са и конни. Сведенията са, че са облечени бедно, в стари турски военни униформи, което говори за социалния им произход и състав. Част от разбойниците през деня се занимават с обичайна селска работа, а извършват нападения само през нощта. Често те са престъпници, криещи се от закона, или дезертъори от армията. Мнозинството от разбойниците са турци, но не са изключение и българите. Въоръжението им е хладно и огнестрелно – главно

пушки мартинки, но и всички други системи – бердани, шнайдер, крънки, както и револвери. Обект на нападение са както българите, така и турците – овчари, говедари, дървари, градинари – хора, които имат работа извън населените места. Но и самите населени места не са преграда пред разбойническите нападения. Честа жертва на разбойниците са пътниците. Използваните от разбойниците средства са насилие или заплахата от насилие, изнудвания, изтезания, отвлечения и убийства. В един от докладите на местните власти може да се прочете: „[...] горили с дилаф, слагали краката на стопанина в огън и го мушкали с нож, за да им каже къде са скрити парите“. Побоят и рязането на уши също е обичайна практика. С редки изключения разбойниците действат от края до началото на зимата, когато условията им позволяват лесно да се крият и преживяват на открито. Затишието през зимата винаги поражда у властите убеждението, че са се справили с тази тежка язва, което по правило се оказва погрешно. Силно мобилни, със здрава мрежа от ятаци и помагачи, преследването на разбойниците всъщност е твърде трудно.

Новата, 1883 г. се оказва изключително тежка както във вътрешнополитически, така и във външнополитически план. Това не измества проблемите, свързани с разбойничеството, които остават в центъра на вниманието на обществото и управляващите, независимо от техните политически убеждения и възгледи.

От началото на годината властите решават да действат превантивно и да не чакат събитията да ги изпреварят. Още през януари по разпореждане на Военното министерство при началника на Източния отдел и при бившите началници на военни райони се назначават комисии от военни и граждански лица за обсъждане на мерките, които трябва да се вземат за предотвратяване на разбойничеството през пролетта⁹¹. На 6 февруари 1883 г. в София се провежда съвещание с участието на министър-председателя и военния министър, представители на всички министерства, осем народни представители – четирима българи и четирима турци, и „сведущи лица“. Решено е да се съставят смесени българо-турски комисии във всяка околия на Разградски, Силистренски, Видински, Русенски и Шуменски окръг и в някои от околията на Търновски окръг. Комисиите трябва да изучават причините – вътрешни и външни – за разбойничеството и да предложат мерки за предотвратяването му. До 10 март техните предложения трябва да бъдат предоставени на окръжния управител, който незабавно да ги внесе за обсъждане в окръжния съвет. На това обсъждане трябва да присъстват бившите военни районни началници и прокурори. До 26 март приетите мерки трябва да бъдат представени в Министерството на вътрешните дела⁹².

Не съществуват сведения каква е съдбата на този план и дали е направено нещо конкретно по него, но от името на Министерството на вътрешните дела са изработени две инструкции – „Инструкция за нощната стража“ и

„Инструкция за всеобщото поръчителство“, които са приложени в размирните райони. С първата се създава нощна стража във всяко населено място, която трябва да следи движението от и към селището, да предотвратява снабдяването на разбойниците с храна и информация. Според втората – благонадеждните жители на дадено село стават поръчители на неблагонадеждните. Ако последните не могат да получат препоръки, налагат им се наказания. Тези мерки имат добър ефект в Русенско, където разбойничество през пролетта на 1883 г. не се появява⁹³.

С цел успокояване на обстановката в размирните краища на 15 февруари 1883 г. министър Соболев заповядва окръжните управители да върнат по родните им места всички мюсюлмани, изселени по време на военното положение от миналата година по подозрение в разбойничество или подпомагане на разбойниците⁹⁴.

Взети са мерки за преустройството на Драгунския корпус. Още от края на 1882 г. той е обект на критика от страна на народните представители поради противоречията между драгунските началници и администрацията и произволите и злоупотребите, вършени от драгуните спрямо населението. През януари 1883 г. те изработват и приемат „Устав за полицейската стража“, която да не бъде подчинена на военните власти. Това поражда конфликт между българските представители и генерал Каулбарс, настояващ за запазването на Драгунския корпус. Стига се до компромис, като Драгунският корпус е запазен в намален състав, а на 1 април 1883 г. вътрешният министър предлага на княза да одобри изработения от Народното събрание „Устав за полицейската стража в Княжеството“. Този устав трябва да бъде въведен като временен, за шест месеца, в Силистренски, Русенски, Разградски, Шуменски, Варненски и Търновски окръг, т.е. там, където има разбойници, като след този срок да бъде допълнен и усъвършенстван и приложен окончателно за цялата страна. Предвижда се от Драгунския корпус да бъдат предадени на полицията 215 пещи и 400 конни драгуни⁹⁵.

Предприетите мерки свидетелстват, че управляващите се опитват да свалят от армията отговорността и тежестта за борба с разбойничеството и да я прехвърлят върху институцията, която по задължение трябва да решава тези проблеми – полицията. Възобновяват се и мерки, които на няколко пъти досега властите се опитват да приложат в размирните райони, главно свързани с организирането, контрола и самоконтрола на местното население.

Активността на властите не може да предотврати възобновяването на разбойничеството. Още през март 1883 г. се появяват тревожни съобщения за разбойнически акции. Разбойнически нападения, главно с цел грабеж, са извършени на 17, 24, 26 март основно в Поповска околия. Нападенията се увеличават през втората половина на април и началото на май, разширявайки и своя обхват в Османпазарско и Търновско⁹⁶.

Очакваната и надигаща се нова разбойническа вълна има и друг ефект. Ескиджумайският околийски началник докладва в началото на април, че местното турско население се готви да се изсели в Турция по причина на страх от въвеждане отново на военно положение и свързаните с това ограничения и наказания⁹⁷.

В посока на вече очертаната тенденция инициативата за справяне със ситуацията се поема от гражданските власти. В края на април 1883 г. Министерският съвет обсъжда и приема мерки за отстраняване на това „хронично“ зло – разбойничеството, докато не се е развило в по-големи размери. Като се констатира, че през тази година то не е така масово и се е проявило само в Кесаревската, Поповската и Османпазарска околия, министрите предлагат временно да се учреди един административен район, в който да влязат най-размирните села, с център с. Хоранлари (Божица), Добричко. За началник на района от 1 май да се назначи изпълняващият длъжността плевенски окръжен управител Славков. На негово подчинение се предават полицейските сили в района със задача да се действа само по унищожаване на разбойничеството. На 6 май 1883 г. князът издава указ с потвърждение на мерките, предложени от Министерския съвет. В тяхно изпълнение Министерството на вътрешните дела издава инструкция за началника на Хоранларийския район. В инструкцията се посочва, че освен с полицейските сили на съседните окръжия началникът на района „има право да се обръща за съдействие към най-близките военни власти, които са обязани да му дават исканата помощ“. В района незабавно трябва да се приложи „Инструкция за нощната стража“. При гоненето на разбойниците инструкцията препоръчва да се наемат и благонадеждни местни турци срещу заплащане и дори да се назначават в жандармерията⁹⁸.

Две неща правят впечатление в развитието на ситуацията с разбойничеството през 1883 г. – ограничената територия, върху която то се проявява, и ангажирането само на полицията с неговото елиминиране. На войската вече се определя роля на съдействащ на гражданските власти фактор.

Но и през 1883 г. не се минава без намесата на войската, макар и не в типичната ѝ проява. В отсъствието на княза неговият наместник ген. Каулбарс издава на 31 май 1883 г. указ, чието изпълнение възлага на себе си в качеството на военен министър. Указът заповядва всички разбойници, уловени с оръжие в ръцете, а така също всички заподозрени в разбойничество или в укриване на разбойниците лица да се предават на „ускорени военни съдилища“. Такива съдилища трябва да се учредят в Разград и Търново⁹⁹.

Този указ е поредното свидетелство за административния произвол и хаос в държавата – учредяват се специални „ускорени“ военни съдилища без обявено военно положение и без решение на Министерския съвет, Държавния съвет или Народното събрание. Необходимостта от по-строги сан-

кции и бързо правосъдие чрез военните съдилища, като възпираща мярка за разширяване на разбойничеството, вече е доказала своята ефективност и от тази гледна точка нейното въвеждане може и да е целесъобразно, но не и законно.

Кризата в управлението ще доведе до отстраняването на руските генерали, възстановяване на конституционното управление и съставяне на ново правителство от умерени либерали и консерватори начело с Др. Цанков. Това правителство предприема серия от мерки, които трябва да върнат страната към конституционното управление, без да изпуска текущите задачи, много важна сред които е и борбата с разбойничеството.

Една от първите стъпки на новото правителство е насочена към реформирането на полицията. Още на 15 септември 1883 г., вече депутат, Г. Анев излиза с питане до министъра на вътрешните работи. В него той се обявява категорично против съществуващия Драгунски корпус, който не изпълнявал своите задължения, вкл. и по преследване на разбойниците, и не се подчинявал на местните административни власти. Министър Цанков отговаря, че вече е постигнато споразумение с княза Драгунският корпус да бъде унищожен и в цялата страна да се приложи изработеният и приет от Народното събрание „Устав за полицейската стража“¹⁰⁰. На 17 септември 1883 г. с указ на Министерския съвет е отменен указа от 1 април 1883 г. за въвеждане на „Устав за полицейската стража“ само в източните райони. Според новия указ този устав се въвежда в цялата страна. От 1 октомври Драгунският корпус се унищожава, като нисшите чинове се причисляват към полицейската стража, а офицерите се отчисляват от служба, с препоръка да се зачислят във войската¹⁰¹. Тази мярка се разглежда като средство за укрепването на вътрешния ред в страната.

Постоянните разбойнически нападения по станциите на жп линията Русе – Варна и опасността тя да бъде прекъсната кара министър Цанков набързо да предложи нова програма за борба с разбойниците. На 17 септември в Народното събрание от името на вътрешния министър е внесен за обсъждане законопроект „Временни мерки за прекратяване на разбойничеството в Източните окръжия на Княжеството“. Междувременно е внесено и едно предложение от 32 народни представители за съставяне на контрашайки, които да се занимават изключително с преследване на разбойниците. Двата проекта съвпадат в основното – съставяне на отряди от местното население и подчинени на местната администрация, които да действат срещу разбойничеството. Депутатите стигат до съгласие, че тези мерки трябва да важат само за източните окръжия, защото, въпреки че разбойници има и в Софийско, и в Кюстендилско – в източните райони то има „характер на въстание“ и там трябва да се вземат извънредни мерки“¹⁰².

След дълги дискусии на 22 септември Народното събрание приема предложените от Драган Цанков мерки. Те предвиждат във всяка околия на източ-

ните окръжия на Княжеството да се състави по една потеря за преследване на разбойниците. Потерите се назначават от околийските началници, от предложени от общините и околите лица без разлика на вероизповеданието и притежаващи необходимите качества. Потерите се свикват от околийските началници в случай на нужда, въоръжават се от правителството, което плаща и заплаќа за времето, когато се служи в потерята, и то с 40% повече от заплатата на полицейските стражари. Ако лице, което участва в потерята, осакатее или умре при изпълнение на задълженията си, на него или семейството му се отпуска пенсия. Предвиждат се и парични награди от държавното съкровище за всеки, който убие или залови жив главатар на разбойническа шайка. В двадесет околии със смесено население от Силистренски, Варненски, Шуменски, Разградски, Русенски и Търновски окръг правителството предвижда да назначи при всеки околийски началник, отново срещу заплащане, по един помощник от мюсюлманско вероизповедание. Като запознат с условията на околията, той трябва да съдейства за прекратяване на разбойничеството, за отстраняване причините за изселване на мюсюлманското население и за удовлетворяването на други негови нужди. Мерките предвиждат и унищожаване на полицейските участъци в малките населени места като безполезна и паразитни, като стражарите се съсредоточат в околийските центрове. Оттам околийският началник ги разпраща по местата, където трябва да изпълняват полицейските си задължения¹⁰³.

Новите мерки, съставени набързо и без сериозно обмисляне и като всичко временно, ще служат повече от четири години като ръководство в борбата с разбойничеството, а основните принципи ще се запазят и по-дълго. От този момент справянето с разбойничеството вече не е приоритет на войската, дори не и на полицията, която трябва да пази порядъка и обществената безопасност, а на околийските потери. Министър Цанков дори не приема предложенията на д-р Цачев да се запише, че полицията и войската отиват на помощ на потерята по искане на окръжния управител и избягва дори споменаването на войската като средство за борба с разбойничеството. Мотивите за това са, че именно местните хора, потърпевши от разбойническия произвол, са силно мотивирани той да бъде унищожен. Познаването на района, възможността бързо да се съберат и започнат акция също се вземат предвид. Този подход е част от една цялостна политика на Цанков, насочена към отхвърляне на репресивните мерки срещу турското население, прилагани от руските военни министри, които водят не до омиротворяване, а до засилване на недоверието и противодействието на турското население към местните български власти. Правителството се опитва да убеди турците, че те са равноправни граждани на държавата, за което превежда Конституцията на турски, започва издаването на „Държавен вестник“ на турски, допуска мюсюлмани в съдилищата, решава да открие специално мюсюлманско духовно училище

в Шумен. Съществуват обаче принципни въпроси, които се повдигат още тогава от народните представители и на които вносителят не дава отговор. Ще бъдат ли ефективни потерите, съставени от случайни хора, без военен опит и дисциплина, без надеждно ръководство и организация? При условие, че населението плаща данъци за поддържането на полиция и войска, които да гарантират неговия живот, имот и достойнство, защо то трябва да бъде товарено с нови задължения и организирано в антиразбойнически потери? Как ще се отрази върху неговото материално положение откъсването му от обичайните занимания? Какви са гаранциите, че в тези потери няма да влязат авантюристи, хора без професия и прехрана и дали самите те няма да се превърнат в разбойнически шайки?

Въпросите са основателни, но и Цанков сигурно също има своите основателни аргументи. От характера на предложените мерки може да се съди, че разбойничеството вече не е от такъв мащаб, който да изисква използване на войската за неговото решаване. Слабата организация и възможности на полицията в момента я правят негодна да се справи с проблема. Тогава остава да се разчита на местното население и на мерки, които постепенно да премахнат условията за съществуване на разбойничеството.

Още на 7 октомври 1883 г. Др. Цанков изпраща доклад до княза, в който обосновава необходимостта от временните мерки за прекратяване на разбойничеството. Освен посочените в Народното събрание мотиви, той подчертава, че, за да се постигнат набелязаните цели, е необходимо самите околийски началници да ръководят околията, както трябва. Ето защо той предлага отстраняването и преместването на околийски началници, които не са показали усърдие за прекратяване на разбойничеството, допуснали са немарливост или лошо отношение към населението. Така като допълнение към мерките се предлага да бъдат отстранени от длъжност околийските началници на Добрич, Тутракан, Берковица, Кесарево, Искрец, Враца, Белоградчик, Осиково. Цанков иска да се преместят 22 околийски началници от цялата страна и да се назначат 13 нови на вакантни места¹⁰⁴. На 30 октомври министър Цанков издава заповед за отстраняване от длъжност и предаване на съд на русенския околийски началник К. Павлов за неизпълнение на задълженията си и укриване на разбойници, когато е бил изпълняващ длъжността околийски началник на Добрич¹⁰⁵. Не е ясно доколко административните рокади целят действително справяне с разбойничеството или просто имат политически характер – създаване на нова, предана на управляващите администрация.

На 31 октомври Др. Цанков изпраща нота до дипломатическите представители в София, с която ги уведомява за мерките, взети за изкореняване на разбойничеството и за спиране изселването на турското население¹⁰⁶. Правителството предприема и една съвсем нова инициатива. То решава да се наемат частни лица, които да се заемат с разбойничеството. Отначало се със-

тава една чета от черногорци, издържани от секретни суми. Самият министър-председател е скептичен относно тяхната полза и дори в Народното събрание изказва мнение, че „те по-много разбойничесват, отколкото самите разбойници“¹⁰⁷. Въпреки това, на 27 септември 1883 г. той изпраща доклад до княза, с който иска средства за тяхната издръжка. На 8 февруари 1884 г. князът одобрява отпускането на 2700 лв. за заплащане на единайсет души черногорци¹⁰⁸.

Правителството изисква окръжните управители от източните части на държавата да осъществяват контрол върху използваното от населението оръжие чрез въвеждане на специални разрешителни билети за носене на оръжие¹⁰⁹.

Едва след целия този комплекс от антиразбойнически мерки, на 10 октомври 1883 г. е постановено да се разтурят ускорените военни съдилища. По доклад на временно изпълняващия длъжността военен министър от 31 октомври с Указ № 203 от същата дата князът прекъсва привилегированата юрисдикция на военните съдилища по делата на разбойничеството. Всички дела по разбойничеството се предават на обикновените съдилища¹¹⁰.

Едновременно с въвеждането на нови и премахването на стари мерки, свързани с ограничаване на разбойничеството, управляващите демонстрират великодушие към бивши разбойници и техни помагачи. След като на 20 септември 1883 г. князът предлага на Народното събрание да обсъди и приеме даване на пълна амнистия на лицата, осъдени или намиращи се под съдебно следствие за политически престъпления, но без тези, свързани с разбойничеството, на 21 септември 1883 г. той помилва свършено или смекчава наказанията на лица, осъдени от военнополовите съдилища във връзка с разбойничеството. Това са общо 43 души, от които петима българи – един разбойник и четирима укриватели. От тях само четирима са осъдени през 1880 г., а останалите 39 – през 1882 г.¹¹¹ На 3 декември 1883 г. с нов княжески указ са помилвани шестнайсет турци и двама българи, осъдени основно през 1882 г. за грабежи, съобщество или укривателство на разбойници¹¹².

Разбойничеството не изчезва и през зимата и пролетта на 1883–1884 г., но вече е твърде спорадично. През месец ноември 1883 г. една разбойническа чета, предвождана от прочутия разбойник Алтъ-Пармак, който няколко години върлува в Източна България, при опит да се изтегли в Турция, е нападната в Новозагорско. Седем разбойници, вкл. и водачът им, са убити. На 19 декември от Източна Румелия в Княжеството се прехвърля разбойническата чета на Недо Марин, бивш опълченец от Тетевен. Макар и малко по-късно от обикновеното, разбойници се появяват и през пролетта на 1884 г., като този път те са не само в източните, но и в западните райони на Княжеството¹¹³.

Правителството още на 26 март 1884 г. заповядва на окръжните управители да пристъпят веднага към събирането на потери в ония околии, където е необходимо, и такива да се поставят в най-опасните разбойнически пунктове¹¹⁴.

В началото на май Георги Иванов, македонец, живеещ в Златица, съставя разбойническа шайка от седем души. На 14 май те нападат и ограбват десет търговци, убивайки по особено жесток начин един от тях. Шайката действа в района на Етрополе, Златица, Тетевен, Белово. Златишкият околийски началник, разтревожен от появата и на други разбойнически шайки по границата с Източна Румелия, иска една рота войници за тяхното преследване. Софийският окръжен управител отказва да бъдат изпратени войски, но обещава допълнително стражари. През месец юни шайката на Г. Иванов улавя евреина М. Биндер, служител на железопътната компания, и иска откуп от 4000 лири, като получава 2000. След това тя се разпръсква, но властите успяват да я заловят. През май 1885 г. организаторът на бандата и неговият помощник Трифон Атанасов са осъдени на смърт, а останалите – на 20 и 15 години затвор в окови¹¹⁵.

Няколко разбойнически шайки отново действат в Разградско. Те извършват нападения с цел грабеж и над войници, и над чиновници. На 28 май 1884 г. въоръжени разбойници, облечени в македонски дрехи, се появяват в района на с. Правешка Луковица, Орханийско. На 5 юни при с. Обретеник, Русенско, потеря води сражение с шайката на Чолак Пехливан, като той е убит, а двама разбойници са ранени. Разбойници продължават да действат и в Търновско. Особено активна е седемчленната шайка на Хабил Молла Хасанов, действаща в Османпазарска околия. През май и април 1884 г. в Русенско действа шайка, оглавявана от Иляз Гора, извършваща обири и убийства, но властите успяват да заловят разбойниците и да ги предадат на съда¹¹⁶.

По-спокойната обстановка дава повод на княза на няколко пъти да издава укази за помилване изцяло или намаляване срока на присъдите на лица, осъдени от военнополовите съдилища за разбойничество. Първият е от 19 февруари 1884 г., с който са помилвани 10 турци и 1 българин, вторият е от 24 март – за 21 турци и 6 българи, а третият е от 30 август 1884 г. – за 19 турци и 1 българин¹¹⁷. По повод новата, 1885 г. са помилвани 29 турци и един българин¹¹⁸. На 24 март 1885 г. е издаден нов указ за 8 души – 6 турци и 2 българи, а на 30 август отново са помилвани 18 турци и един българин¹¹⁹.

Макар и все още активно, през 1884 г. разбойничеството постепенно затихва и влиза в рамките на явление, което не изчезва от нашите земи, но не носи белезите на силно дестабилизиращ обществото и държавата фактор. Утвърждаването на българската държавност, укрепването на нейните институции, на финансите, данъците, поземлената собственост са все фактори, способстващи за това, което ще доведе до отпадане на необходимостта от намесата на войската и възможността тя да се концентрира върху организационното и кадровото си развитие.

Освен за справяне с вътрешните разбойници, армията се оказва нужна и за справянето с „външни разбойници“. Въпреки че националистическите по-

литически сили успяват да овладеят ситуацията след изгонването и последвалата абдикация на княз Александър I, вътрешната и външна русофилска опозиция, както и самата Русия, отказват да признаят за законен избора на княз Фердинанд и назначеното от него правителство начело със Ст. Стамболов. След лятото на 1887 г. Русия не разчита на омаломощената и разпръсната опозиция, дори вече не и на опозиционно настроените действащи офицери, а залага на подготовката на чети извън страната, които с влизането в България да вдигнат населението и да прогонят Фердинанд и Стамболов. Но това не означава, че не се търсят и подкрепят всякакви други антиправителствени прояви. Както ще изтъкне директорът на Азиатския департамент Зиновиев в инструкцията до Хитрово, руските дипломати трябва да окажат „съдействие на благонадеждните лица, изявили готовност да вземат дейно участие в отстраняването на принц Кобургготски от България“¹²⁰.

Една от първите въоръжени прояви на емиграцията след идването на княз Фердинанд е изпращането на чета, командвана от капитан П. Боянов, взел дейно участие в преврата на 9 август 1886 г. Властите още от края на септември 1887 г. знаят за неговите намерения и го очакват¹²¹. На 22 октомври 1887 г. четата на Боянов пристига в околностите на Стара Загора. Тя е организирана в Одрин и разчита на подкрепата, обещана от майор Попов, командир на разположения в града 12-и пеши Балкански полк и на поручик Димов, който също е посветен в намеренията на Боянов и е готов да съдейства заедно с подчинената му рота. В заговора участват и граждански лица, сред които Васил Колев Фелекя, Христо Дерменджиев, Сава Димов, Слав Станев, Маню Бояджиев, Петко Пенчев, Филип Колев и др.¹²² Четата не успява да вдигне въстание, тъй като своевременно изпратените войски успяват да я открият и заловят. Капитан Боянов се измъква в Турция, където ще се включи в нови четнически действия. На 23 януари 1888 г. военният министър издава заповед да бъде открит Временен военен съд в Стара Загора, който да разгледа делото по готвения старозагорски бунт¹²³. Присъдата срещу замесените в него лица е издадена на 1 март и потвърдена от Главния военен съд на 26 май 1888 г. Филип Колев и Сава Димов са осъдени на по петнайсет години строг тъмничен затвор, Христо Дерменджиев – на осем години в окови, Петко Пенчев – на шест години. Поручик Димов е осъден на шест години затвор¹²⁴. Още на 1 август с. г. присъдите на осъдените по старозагорското дело са намалени, тъй като става дума за замислен, но неосъществен бунт.

След провала на бунта в Бургаския гарнизон в края на октомври 1886 г., капитан Набоков, руски офицер на служба в българската армия, напуска България и се установява в Одеса. Но не за дълго. Събитията в България отново привличат неговия неукротим темперамент и той предлага да състави чета, която да навлезе в България през Бургаско – район, който отлично познава, и да вдигне народа на въстание, което да помете Фердинанд и правителството.

Тази идея охотно е подкрепена от руските управляващи и българските емигрантски среди. Набоков заминава за Цариград, където се свързва с Др. Цанков и бившия си колега и неуспял конспиратор капитан П. Боянов. След като въоръжават и екипират 47 души – 38 черногорци и 9 българи, те наемат кораб и на 23 декември 1887 г. слизат на брега близо до с. Кюприя (Приморско). Дебаркирането на въоръжените мъже е забелязано от стражари, които уведомяват властите в Созопол, а те – Бургас и София. Стамболов и Муткуров незабавно отиват в телеграфната станция, откъдето дават своите разпореждания да се действа бързо и енергично, като се съгласуват мерките на военните и гражданските власти. На заместник-командира на Бургаската дружина кап. Г. Драгиев е заповядано с 9 конни полицаи и две роти войници, заедно с бургаския окръжен управител, да замине да пресрещне четата. На кап. Хр. Гюлмезов, началник на Бургаската дружина, който в момента се намира в Сливен, е наредено да потегли за Бургас с две роти от сливения гарнизон, а от Ямбол да се изпратят 2 дружини. Въоръжени и вдигнати на крак са и селските потери. На 24 декември водените от кап. Драгиев войници и полицаи откриват четата при с. Мехмеч кьой (Росен) и влизат в сражение, при което са убити единайсет и заловени шестима от метежниците. Сред убитите е и кап. Боянов. От войската има убит един войник. Останалите четници се разпръсват, като 23 преминават на турска територия. На 25 декември в Бургас пристигат частите от Сливен и Ямбол и заминават из околията, за да я претърсят. След два дни потеря от с. Ново Паничерово попада на Набоков и двама четници, които са убити в завързалата се престрелка. В убитите по време на сраженията са намерени документи, свидетелстващи за участие в заговора на руските власти и на Др. Цанков¹²⁵. Понеже официална Русия категорично отрича участието на Набоков и своята съпричастност, българските власти нареждат трупът му да бъде изваден и сниман.

Провалът на Набоковата експедиция представлява последен опит на официална Русия да сваля българския княз и правителството чрез въоръжено действие. След провала на военния преврат, на бунтовете в отделните гарнизони, провал претърпява и опитът за предизвикване на въстание чрез вкарани отвън чети, състоящи се основно от чужденци. И в трите случая провалът, освен на енергичните, хладнокръвни и твърди нареждания на управляващите, е резултат от действията на българската армия, която не допуска заплахата за външната и вътрешната сигурност на държавата да се превърне в реалност. В последния случай самото население оказва пълно съдействие на българските власти, а не на пристигналите да го бунтуват, което ясно сочи за пълната заблуда на руските официални среди – заблуда, внушавана им ловко и от българските опозиционери, че недоволството и противопоставянето на съществуващото управление е масово и огромно и само един импулс е достатъчен да го възпламени. Част от руските дипломатически среди справедливо

ще преценят, че такъв подход е нереалистичен, че компрометира Русия пред Европа, както и българите, и ще препоръчат да се потърсят други средства за решаване на българския въпрос¹²⁶.

Събитията от 1885–1886 г. оставят на втори план проблема с вътрешното разбойничество, което обаче проявява упоритост и жизненост. Характерно е, че, за разлика от периода преди Съединението, то вече не обхваща предимно източните окръзи, а цялата страна. Във Варненски окръг разбойничеството не престава и по време на войната със сърбите, за което се налага събирането на потери и допълнителни разходи¹²⁷. На 21 април 1886 г. разбойници искат 85 лири откуп от жителите на с. Ярлово, Самоковска околия. След като им е отказано, те нападат селото, но са отбити от стражари и войници, като четирима от тях са заловени. На следващия ден отново атакуват селото, но неуспешно¹²⁸. На 22 април с. г. в с. Малкочево, Севлиево околия, е уловен Мустафа Алиев, главатар на разбойническа шайка, която от началото на годината върлувала в Севлиево и Тузлука¹²⁹. След Съединението по границата с Турция се появяват множество разбойнически чети. Окръжните управители на Пловдив, Хасково и Бургас търсят помощта на централната власт за справяне с проблема. Министерският съвет решава да се назначат 75 потераджии. На 18 юни 1886 г. за тяхната издръжка се отпускат 25 000 лв.¹³⁰ Особено се прочува шайката на четиримата братя Тодор, Велю, Петър и Благо Николови – македонци, заселени в Луковитско. Тя се състои от 15–20 души, които извършват много обири и убийства, а през октомври 1886 г. залавят австрийския вицеконсул, който е на път за ВНС в Търново¹³¹. Допълнителни средства Министерският съвет отпуска за издържане на контрашайки в Бургаско през декември 1886 г.¹³² Тези факти сочат, че разбойничеството не е само страничен продукт от общата вътрешна нестабилност след 9 август¹³³, а явление, което има своите трайни корени в българския обществен живот.

С началото на пролетта на 1887 г. разбойнически шайки плъзват по цялата страна. Министерството на вътрешните работи констатира, че те съществуват във Врачанско, Оряховско, Ловешко, Търновско, Русенско, Разградско, Силистренско, Софийско, Пловдивско, Пазарджишко, Сливенско, Кюстендилско, Трънско. Ефектът от техните действия е катастрофален за развитието на търговията, занаятите, земеделието. Действията на разбойниците компрометират сигурността в страната пред външния свят и създават неприятни дипломатически инциденти. За справяне с проблема държавата отпуска значителни средства – за издържане на увеличения състав на полицейската стража и на потерите и за награди на лица, уловили или убили разбойници. Такива награди са отпуснати на четирима турци от с. Юч тепе (Три могили), Хаджи Елеска (Първомайска) околия, които на 20 март 1887 г. убиват прочутия разбойник Дели Ибрям Османоглу, както и на К. Маринов, убил разбойника Марин Павлов, извършил няколко убийства в Тетевенско¹³⁴. На

17 август 1887 г. двама турци от с. Кабашлъ, Шуменско, убиват разбойника Осман Карагъзов. На 3 ноември жителите на с. Авланли (Палаузово), Сливенско, залавят живи четирима разбойници. На 14 ноември двама братя от с. Платиково, Кюстендилско, убиват разбойника Ст. Манчев, който ги уговарял да тръгнат с него¹³⁵.

Самоинициативата на населението далеч не е достатъчна за решаването на проблема. През юни 1887 г. Радославов с цел да се справи с разбойничеството предлага и регентите одобряват Закон за носене на оръжие. Законът предвижда въвеждане на разрешителни билети за носене на оръжие, но той не дава очаквания резултат¹³⁶. Централната власт е крайно недоволна и от действията на полицията при преследването на разбойниците. В Пловдивско от осем случая на поява на разбойници полицията е решила само един, залавяйки трима разбойници. Полицията в Ловешко и Тетевенско допуска разбойниците свободно да се разхождат по пътищата, извършвайки грабежи и убийства. В Беловския район свободното шетане на разбойниците налага в самото Белово да бъде въведена екзекуция. Ето защо на 4 юли 1887 г. Министерството на вътрешните дела обръща внимание на окръжните управители да вземат необходимите мерки за преследване на разбойниците, да проверят и накажат всички полицейски началници, които се отнасят немарливо към своите задължения¹³⁷.

Така разбойничеството, в чиято основа са както традицията, но и откъсването от нормалната социална среда на част от населението поради икономическата и политическата криза, отново се превръща във фактор, дестабилизиращ реда и сигурността в страната. Неговото решаване изисква специални мерки и те са предложени от министъра на вътрешните работи Ст. Стамболов. На 20 ноември 1887 г. той предлага на вниманието на депутатите законопроект, който ще обедини икономическото и политическото разбойничество в едно и съдържащ мерки за неговото унищожаване, наречен „Законопроект за изстребление на разбойничеството“. На 1 декември 1887 г. Законът за изстребление на разбойничеството е приет. Повечето от членовете му са взети от временните мерки на Др. Цанков от 1883 г., но са предвидени и нови. Законът потвърждава задължението на полицията да се справя с разбойничеството в околните, където то се появи. При недостиг на сили, по предложение на окръжния управител, министърът на вътрешните дела разрешава да се образуват особени потери. За да бъдат приети в потерите, кандидатстващите трябва да отговарят на условията, които се изискват от стражарите – да познават добре местността и да са препоръчани от общинското управление като честни и неустрашими. Те се зачисляват и уволняват от окръжния управител по предложение на околийския началник. На потераджиите са дават униформени дрехи и заплати от 65 лв. за пешите и 90 лв. за конните. Потерите се намират под командата на околийския началник или

на назначен от него стражар. Те имат право да преминават границите на околията и да искат съдействие от общинските власти. В случай на нараняване или смърт им се отпуска инвалидна пенсия. За заловен или убит разбойник потераджията получава награда от 50 до 500 лв. Законът, за разлика от мерките през 1883 г., предвижда назначаване в помощ на околийските началници на пристави, специално за преследване на разбойниците. Полицейските чиновници и потераджиите, които не изпълняват съвестно задълженията си по преследване на разбойниците, се предават на съд и се наказват със затвор от шест месеца до три години. Министърът на вътрешните работи може да забрани пребиваването в местности, където върлуват разбойници, да преселва лица, заподозрени, че укриват такива, или съмнителни роднини. Също така той може да забрани на заподозрени в разбойничество лица да се заселват в пограничните райони или пък да заселва такива във вътрешността на страната. Последните разпореждания са насочени директно срещу македонските харамии, които, по думите на Стамболов, „са обърнали разбойничеството на един занаят“ и които зимно време се прехвърлят в българските погранични села и са в противоречие с конституционните права и свободи. Два члена от закона изискват намесата на армията. Според чл. 11.: „Ако някое село, махала или колиба, укрива разбойници или отказва своевременното даване на предвидената в чл. 4. на настоящия закон помощ (10 души на всеки 100 къщи – б. м., В. Я.), подлага се на екзекуция по решение на министерския съвет“. Постановлението за екзекуцията трябва да бъде мотивирано и да се публикува в „Държавен вестник“, като се определи в какво ще се състои и колко време ще трае. Член 13. предвижда, че „разбойниците, укривателите и съучастниците им, както и всички лица, които с оръжие в ръка би си позволили да произвеждат или би произвели бунт срещу държавата, се съдят от полевите военни съдилища“. Законът отменя „Временните мерки за прекращение на разбойничеството“ от 29 септември 1883 г.¹³⁸

При обсъждането на закона само текстовете за екзекуциите и за военнополевите съдилища предизвикват по-сериозни дискусии. Въвеждането на екзекуциите като антиразбойническа мярка повдига три въпроса. Първият е свързан с незаконността на това действие, непредвидено в нито един закон. На второ място депутатите поставят въпроса доколко справедливо е да се въвежда екзекуция за цяло село, при условие че разбойници се укриват в 2–3 къщи. Третият много важен въпрос е как ще се прилага на практика екзекуцията. Министър Стамболов признава незаконността на мярката, но, позовавайки се на практиката още от Ернрот, намира това действие на централната власт за целесъобразно и необходимо. Що се отнася до конкретното приложение, Стамболов отново се позовава на практиката от времето на Ернрот – екзекуциите да се извършват от войската, която се настанява в размирните села на тяхна издръжка. От законова и политическа гледна точка по-важен се оказ-

ва въпросът с военните съдилища за съдене на разбойниците. Депутатът Хр. Векилов обръща внимание, че полевите военни съдилища действат само във военно положение, а щом страната не е в такова, то разбойниците трябва да бъдат съдени от гражданските съдилища. Според Стамболов нарушителите на реда и спокойствието в държавата не могат да се ползват с правата на останалите граждани. За тях се въвежда перманентно военно положение и това облекчава останалите мирни граждани. Той не крие, че тази разпоредба е насочена срещу онези политически разбойници, които, пращани отвън, влизат в страната и правят бунтове¹³⁹.

Тези доводи на Стамболов не отменят противозаконния характер и на двата члена, които влизат в противоречие и нарушават целия правен ред в държавата. Така правителството и князът получават възможност, без да обявяват Княжеството или отделни негови окръзи във военно положение, да откриват военнополеви съдилища за разглеждане делата на разбойниците или на лица, извършили политически престъпления. С тези функции се натоварват или съществуващите три постоянни съдилища, или според случая се създават специални такива със състав от строеви офицери¹⁴⁰. Това налага да се определи кои административни окръзи влизат в състава на Софийския, Пловдивския и Русенския военен съд. За тази цел на 19 март 1888 г. военният министър издава заповед, с която регламентира териториалната им подсъдност.

Законът стоварва върху войската нови репресивни задължения, които освен за запазване на вътрешното спокойствие и сигурност, широко могат да се използват и за постигане на чисто политически цели.

Макар и не като панацея, законът и допълнителните мерки като забрана на овчарите да ползват летните пасища, което лишава разбойниците от храна, както и подписаните споразумения със сръбските и турските власти да предават преминалите на тяхна територия разбойници, дават своите положителни резултати. През пролетта на 1888 г. в Шуменско е убит разбойникът Р. Ибрямов и са уловени други двама разбойници. Заловени са и разбойници в Търновско¹⁴¹. Със заповед на 29 юни 1888 г. са създава Военнополеви съд в Тетевен, който осъжда на смърт осем помаци, двама българи и две помакини като помагачи на разбойническата чета на Яко Тодоров, който от 1886 г. обикаля Тетевенско и съседните околии и извършва множество грабежи, отвлечения и убийства¹⁴². На 27 август 1888 г. Военнополеви съд е открит в София¹⁴³. Военнополеви съдилища за разбойници и техните укриватели са открити в края на лятото на 1888 г. и в Татар Пазарджик, Дупница и Шумен¹⁴⁴. През август 1888 г. шайката на братя Тодорови отвлеча и влачи по Рила придворния фотограф на княза Карастоянов и заплашва дори самия княз. Преследвани от полиция, войска и потери разбойниците се разпръсват и шестима преминават на сръбска територия при Пирот, където са заловени

от сръбските власти и върнати в България. Военнополевият съд в София ги осъжда на смърт и те са обесени¹⁴⁵.

Дейността на военните съдилища продължава и през 1889 г. През март и април Софийският военнопoleви съд разглежда дела и осъжда нови лица за укривателство на разбойници¹⁴⁶. През май от същия съд смъртни присъди получават заловените в Турция и предадени на българските власти Яко Тодоров и неговият помощник Омер Качемачко.

Според официално публикувани сведения за периода от 6 септември 1885 до 1 януари 1888 г. военните съдилища в Княжеството са разгледали 50 дела, свързани с разбойничеството, и са осъдили десет души. За укривателство на разбойници са гледани три дела, с един осъден. След приемането на закона само през 1888 г. военните съдилища разглеждат 88 дела за разбойничество с 348 обвиняеми. От тях на улавни наказания са осъдени 105 и 21 на изправителни. За укривателство на разбойници са разглеждани двацет дела с 62 подсъдими, от които десет са с улавни присъди и пет с изправителни¹⁴⁷. Числата са показателни – за повече от две години военните съдилища разглеждат 53 дела и осъждат единайсет човека във връзка с разбойничеството, а само за една година делата са 108, а осъдените – 142 души, т.е. два пъти повече дела са разглеждани за два пъти по-малък срок и са издадени близо тринайсет пъти повече присъди.

През 1890 г. във военните съдилища на Княжеството за разбойничество и укривателство на разбойници са разглеждани 80 дела с 212 обвиняеми, от които двама войници. Трийсет лица са осъдени на улавни наказания, четири – на изправителни. Оправдани са 55 души, делата на 63 са прекратени, а на 36 – върнати поради неподсъдност на военните съдилища¹⁴⁸. И след 1890 г. военнопoleви съдилища за разглеждане на разбойнически дела са откривани във Видин, Търново, Русе, Бургас¹⁴⁹.

Справянето с проблема с разбойничеството е една от безспорните заслуги на управлението на Ст. Стамболов и в него своя дял има и армията както в охраната на границите, в преследванията и залавянето на разбойниците, така и с участието на офицерите във военните съдилища. Тя дава своя принос за гарантиране на вътрешния ред, осигуряване спокойствието и сигурността на гражданите, което издига авторитета на властта не само у нас, но и в Европа. След тези събития разбойничеството е овладяно и отново влиза в рамките на откъслечни и единични действия. Свидетелство за това са и многобройните помилвания на княза, който два пъти в годината намалява сроковете или изцяло отменя присъдите на лица, съдени от военнопoleви и граждански съдилища във връзка с разбойничество¹⁵⁰.

Съдбата на Закона за изстребление на разбойничеството, сочен като един от символите на недемократичното и диктаторско управление на Ст. Стамболов, е много показателна. Периодично той е подлаган на атаки и искания

за неговото отменяне, извършени са промени, но най-оспорваният чл. 13. е премахнат през 1912 г., а самият закон е в сила до 1922 г. – повече от три десетилетия.

След падането на Стамболов и избирането на ново Народно събрание на 9 декември 1894 г. М. Такев внася предложение да се отмени Законът за изстребление на разбойничеството, като всички дела от този род се предадат на обикновените граждански съдилища. Това предложение е парирано от министър-председателя К. Стоилов, който поема ангажимент, впрочем без каквато и да е правна стойност, че никога този закон и неговият чл. 13. няма да се прилага за политически престъпления. Законът обаче остава в сила¹⁵¹. Запазването на закона е свидетелство, че независимо от своята суровост и правна неиздържаност, той все още е необходимо средство за справяне със спорадичното, но продължаващо да съществува разбойничество. По този начин отговорността за съденето на заловените разбойници, техните помагачи и съучастници остава върху военните съдилища. Косвени данни, извлечени от многобройните княжески укази за помилвания, свидетелстват, че до 1901 г. те са имали сериозна работа. Освен постоянно действащите военни съдилища в София, Пловдив и Русе, които разглеждат и дела, свързани с разбойничеството, много често се откриват и временни военнополови съдилища, предназначени да разгледат делата на заловени разбойници в даден регион. Такива съдилища са открити през октомври 1894 г. в Сливен, през февруари 1895 г. в Търново, през май същата година в Шумен, както и в Татар Пазарджик. През следващата година временни военнополови съдилища по разбойнически дела са открити през януари в Казанлък, а през октомври – в Шумен. През октомври и декември 1897 г. Сливенският военнополов съд осъжда на смърт и с доживотни присъди няколко разбойници. Полеви военен съд отново е открит и в Шумен при 4-та пехотна Преславска дивизия. През 1898 г. временни военнополови съдилища се откриват във Варна, Шумен, София, Сливен, Видин, в Пловдив, при 3-та пехотна Балканска дивизия, при 4-та пехотна Преславска дивизия. Интензивността на правораздаване свидетелства за увеличаване на разбойничеството през тази година. През следващата, 1899 г. полеви съдилища се откриват в Бургас, Русе, София, Пловдив, Шумен. През 1900 г. действат временни военнополови съдилища в Шумен, София и Пловдив, а през 1901 г. – в Харманли и отново в Шумен.

Характерно за работата на тези съдилища е експедитивността и строгостта на издаваните присъди. За разбойничество – предводителство, организиране или участие в шайки, присъдите са смърт или доживотен затвор в окови. За укривателство на разбойници присъдите са от три до петнайсет години строг тъмничен затвор. Въпреки ограничените възможности за апелация и касация, много малко от смъртните присъди действително са изпълнени, а по правило останалите присъди са намалявани и опрощавани. По доклад на

военните министри князът два пъти в годината издава укази за помилване на осъдени във връзка с разбойничеството. Обикновено той заменя смъртните присъди с доживотни, а доживотните – с 15 години затвор, след което и те се намаляват с различни срокове. Малките присъди за съучастие и укривателство по правило след година-две изцяло се опрощават. Така се създава един затворен цикъл, в който честите помилвания и освобождавания подхранват отново разбойничеството.

След падането на радославистите повикът за демократизация на управлението отново се свързва със Закона за изстребление на разбойничеството. На 20 април 1901 г. вътрешният министър М. Сарафов внася в Народното събрание доклад с предложение да бъде отменен чл. 13. от Закона за изстребление на разбойничеството като мярка, станала ненужна, а в някои отношения – и вредна, защото е давала възможност за злоупотреби. Законопроектът е внесен на първо четене на 8 май и веднага предизвиква разпалена дискусия. Оформят се няколко мнения. Според В. Попов законът все още е полезен и нужен и ако се отмени чл. 13., който е неговата ядка, това означава да бъде отменен целият закон. Ето защо трябва да се премахне не целият 13-и член, а само онази част, която създава възможност за политически злоупотреби. Това виждане се споделя и от самия вносител – вътрешният министър. Д. Ризов не приема такъв компромисен вариант. Военнополевите съдилища за него са извънредна юрисдикция, която няма място в една конституционна страна, ето защо целият член трябва да бъде отменен. Д. Петков не приема дори предлаганата редакция на В. Попов. Законът, според него, трябва да се запази като гаранция както срещу обикновените, така и срещу политическите разбойници¹⁵². Разискванията по промяната в закона за разбойничеството неизбежно опират до легитимността на полевите военни съдилища и военното положение в страната. За пореден път се демонстрира липсата на единно и общо становище по тези въпроси. Разцепено се оказва дори управляващото мнозинство. Лидерът на Прогресивнолибералната партия д-р Ст. Данев, който е външен министър и временно управляващ делата на Вътрешното министерство (през юни 1901 г.), застава зад мнението на В. Попов да бъдат запазени военните, даже не редовните, а полевите военни съдилища за съдене на разбойниците, ако за това има постановление на Министерския съвет, одобрено с княжески указ. Той обаче е за отпадането на втората част – военнополеви съдилища да съдят бунтуващите се с оръжие в ръка срещу държавата. Срещу неговото предложение се обявяват демократите Н. Цанов, докладчик по закона, Д. Ризов, социалистът Г. Кирков и редица други представители на левицата. Според тях чл. 13. е антиконституционен и трябва да се премахне. Ст. Данев защитава тезата, че чл. 76. на Търновската конституция дава право в случай на нарушаване на обществената безопасност съденето на български граждани да се отнема от редовните съдилища и да се предава на други – во-

енни и военнополови. Това, според него, е най-ефикасното средство за реакция срещу една обществена язва, каквато е разбойничеството. Така, според Данев, ограничавайки правата само на част от обществото, няма да се налага това на цялото общество чрез въвеждане на военно положение в отделни райони или в цялата страна. Впрочем това са и аргументите на Стамболов при приемането на закона, но от изказването на Данев не става ясно, след като престъпления срещу обществения ред трябва да се съдят от военнополови съдилища, защо престъпления с много по-големи обществени последици и насочени срещу сигурността на държавата се оставят на гражданските съдилища. Без внимание е оставен и аргументът, че чрез военнополовите съдилища се нарушават граждански права, които всеки, дори обвиненият в разбойничество, има. Тъй като по тази процедура ще бъдат съдени и техните укриватели и съучастници, отново се създават възможности за злоупотреби и несправедливости. Не се обръща внимание и на създението, че така се пренебрегват гражданските съдилища и се дава приоритет на военните, а от тук и въобще на военния елемент над цивилния в управлението на страната. Др. Цанков е категоричен, че дори в турско време разбойниците не са били съдени от военни съдилища. Но той също застава зад предложението на Данев, внасяйки една корекция – постановлението на Министерския съвет за предаване на разбойниците на военнополови съдилища, наред с одобрението на княза, да бъде внасяно за одобрение и от Народното събрание. Това предложение е прието с 65 срещу 36 гласа. Така на 6 юни 1901 г. XI ОНС приема Закон за изменение на чл. 13. от Закона за изстребление на разбойничеството, който гласи: „Разбойниците, укривателите и съучастниците им се съдят от полеви военни съдилища, ако за това има мотивирано постановление на Министерския съвет, утвърдено с височайши указ, който указ се внася, съгласно чл. 76 от Конституцията, в първата следваща сесия на Народното събрание за одобрение“¹⁵³. Тази сложна процедура на практика сваля от военните и от военните съдилища отговорността за разбойничеството. По-важно в случая е, че те се изключват от възможността да бъдат използвани като средство за разчистване на политически сметки. Оттук насетне до 1912 г. заседава само един извънреден военен съд.

На 10 август 1901 г., в изпълнение на приетите изменения в Закона за изстребление на разбойничеството, Министерският съвет взема решение „разбойническите“ дела, заведени в полевите военни съдилища, да се препратят в гражданските съдилища, като неподсъдни на военните такива. Това решение е сведено с окръжно на Военното министерство от 14 август 1901 г. до председателите на военните съдилища и военните прокурори¹⁵⁴.

Едва след промяната на Конституцията през 1911 г. и премахването на извънредните съдилища на 14 март 1912 г. Народното събрание приема закон за отмяна на чл. 13. от Закона за изстребление на разбойничеството. С това

престъпленията на разбойниците стават отново подсъдни на гражданските съдилища¹⁵⁵.

Неясна остава съдбата на чл. 11. за военните екзекуции, които официално не отпадат от закона, въпреки че след събитията в Садина през 1894 г. военни екзекуции не са практикувани.

Най-общо проблемът с разбойничеството от Освобождението до началото на XX в. преминава през пет етапа. През първия етап – 1879–1880 г., разбойничеството е най-масово, мотивирано е политически на антибългарска основа и подкрепяно от Турция. Липсата на стабилна полиция, местна администрация и съдебна система предопределя ангажирането на младата българска армия чрез обявяването на военно положение, въвеждането на военнополови съдилища и делегирането на извънредни пълномощия на военния министър. Тези категорични и решителни мерки, макар и не съвсем точно съобразени с Конституцията, съхраняват вътрешния ред и сигурността в държавата и прекъсват политическия характер на явлението.

Вторият етап е през 1882 г. Разбойническото движение, макар и мащабно по характер, е лишено от обща организация и политически цели и е мотивирано социално. Военното положение и военните съдилища отново са въведени, но са използвани по-малко военни части и прякото ръководство на действията срещу разбойниците е в ръцете на главния районен началник – висш офицер.

Третият етап е след 1882 г. до Съединението. През този етап разбойничеството се „свива“ в отделни региони и до действието на отделни разбойнически шайки. Дори местното население не се ангажира с неговата подкрепа. Разбойниците губят хранителната си почва и техните нападения започват да носят спорадичен характер. Борбата с тях преминава в ръцете на администрацията и потерите. Войската не се ангажира, с изключение на военните съдилища, и то за 5 месеца през 1883 г.

Четвъртият етап е от края на 1885 г. до края на 80-те години на XIX в. Разбойничеството в страната отново набира сила, подхранвано от устойчивата традиция, от стопанската и политическата криза в страната. Вътрешни и външни сили се заемат с организирането на чети, които имат чисто политически цели и задачи. Това ще даде основание на управляващите отново да вземат радикални мерки, в които важна роля ще бъде отредена на армията чрез екзекуциите и дейността на военните съдилища. Макар и неконституционни, тези мерки ще се окажат ефективни и разбойничеството – мотивирано политически или икономически, ще бъде овладяно.

Петият етап е от края на 80-те години на XIX в. до началото на XX в. Разбойничеството ще се проявява като единични, неорганизирани и спонтанни действия, но управляващите ще запазят възможността да прибегват до войската и военните съдилища като средство за противодействие. Едва

от началото на XX в. армията фактически ще бъде изключена от борбата с разбойничеството, което е и доказателство, че това явление престава да бъде важен дестабилизиращ обществото фактор.

Справянето с разбойничеството е заслуга не само на армията, която действа като изпълнителен държавен орган, но и на всички български правителства, на княз Александър I и на княз Фердинанд. Независимо от различните си, често пъти противоположни и непримирими виждания за устройството и бъдещето на държавата, всички управляващи са единни, че първото и най-важно условие е самото нейно съществуване. Ето защо на централно ниво няма колебание при въвеждането и използването на крайни мерки за запазване на държавата. Липсва обаче системност, последователност и приемственост в действията на различните правителства. Отсъствието на управленски опит и традиции, на закони и институции води до твърде свободно и дори произволно тълкуване и приложение на важни за цялото общество и държавата мерки, каквито са военното положение, военните съдилища, извънредните пълномощия. Девалвацията на техния изключителен, извънреден и краен характер, на механизма за вземане на такива решения и безконтролното им приложение създава опасни прецеденти за бъдещето. Както във всеки нов и ненапаснат механизъм, така и в първоначалните действия на българската държава по отношение на разбойничеството се проявява тенденция на противопоставяне между местна и централна власт, между военни и граждански власти, поставяне на лични и политически амбиции над общодържавните интереси. Тези явления обаче, макар и да създават проблеми, не се оказват фатални за общото дело.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Вж.: *Петров, М., Ив. Стоянов*. Политиката на първото българско правителство след Освобождението (юли – ноември 1879 г.). – ИПр, 1980, № 2, 22–42.
- ² *Държавен вестник*, № 1, 28 юли 1879.
- ³ *Грънчаров, М.* Изстъпленията срещу българите по време на Руско-турската война 1877–1878. – Във: 120 години от освобождението на Плевен и Плевенската спопея. Враца, 1998, 38–59.
- ⁴ *Тодоров, Г.* Временното руско управление в България през 1877–1879. С., 1958, с. 138.
- ⁵ *Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах.* Т. 3. М., 1967, 165–166.
- ⁶ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 208, л. 1–3; *Паренсов, П.* Изъ прошлого. Воспоменанія офицера генералнаго штаба. Ч. 4-я. В Болгаріи. С.-Петербургъ, 1908, 98–99.
- ⁷ *Радев, С.* Строителите на съвременна България. Т. 1. С., 1990, с. 174, 211.
- ⁸ *Освобождение Болгарии...* Т. 3, 541–542, 577–579.
- ⁹ Документи за дейността на русите по уредбата на гражданското управление в България от 1878–1879 г. Събрал и коментирал бившият чиновник в Канцеларията на императорския руски комисар в България Статски Съветникъ Муратовъ. С., 1905, 341–342, 354, 357.

- ¹⁰ Държавен вестник, № 1, 28 юли 1879 г.
- ¹¹ Паренсов, П. Цит. съч., 99–100.
- ¹² ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 28, л. 1–4.
- ¹³ Данните са по: Симеонов, Ст. Създаване на жандармерията в България през 80-те години на XIX в. като полицейска сила с военна организация. – Военноисторически сборник, 1994, № 6, с. 44.
- ¹⁴ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 109, л. 1; Държавен вестник, № 1, 28 юли 1879. Това показва, че изграждането на войската на териториален принцип се оказва неефективно дори при изпълнението на нейните вътрешни функции. Още в края на 1879 г. военният министър ген. Паренсов предлага да се създаде бригадна организация на армията, която да я направи подвижна и гъвкава, но това става едва през 1883 г. В утвърденото на 17 декември 1879 г. „Привременно положение за българската войска“ се премахва определението „земска“ и войската започва да се изгражда като редовна, постоянна военна сила, а не като милиция.
- ¹⁵ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 3, л. 16–17.
- ¹⁶ Войнскій уставъ о наказаніяхъ. С., 1879, 67–75.
- ¹⁷ Държавен вестник, № 1, 28 юли 1879. Твърдението на В. Танкова, че конfirmацията на присъдите от военно лице „не почива на никакви законови основания“, не отговаря на истината, тъй като е съобразено с Военносъдебния устав. Вж. Свободата на печата в условията на военно положение (септември 1885 – септември 1887 г.). – Военноисторически сборник, 1993, № 6, с. 63.
- ¹⁸ Държавен вестник № 5, 25 авг. 1879; № 7, 19 септ. 1879; № 8, 22 септ. 1879. Според Д. Метелов за периода до ноември 1879 г. са постъпили 14 разбойнически дела, от които са разгледани 8. От хванатите и предадени на съд 38 турци, осъдени били 18. Тези данни опровергават твърденията на М. Петров и И. Стоянов (в цитираната статия, с. 31), че военните съдилища осъдили само трима турци на смърт.
- ¹⁹ Държавен вестник, № 8, 22 септ. 1879.
- ²⁰ Стенографски дневници на I ОНС, с. 5.
- ²¹ Пак там, с. 223.
- ²² Иречек, К. Български дневник. Т. 1. 1879–1881. С., 1995, с. 46.
- ²³ Първоначално полевите военни съдилища разглеждат делата според раздел IV от Военносъдебния устав. Макар и съкратена, процедурата изисква няколко дни за разглеждане на делата. Освен това при всеки съд трябва да има военен прокурор, който е принуден да ходи на заседание от съд на съд, което също забавя делата.
- ²⁴ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 109, л. 116.
- ²⁵ Пак там, л. 128.
- ²⁶ Държавен вестник, № 18, 22 дек. 1879.
- ²⁷ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 109, л. 220.
- ²⁸ Иречек, К. Цит. съч. Т. 1, с. 115.
- ²⁹ Държавен вестник, № 27, 23 февр. 1880.
- ³⁰ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 54, л. 100.
- ³¹ Държавен вестник, № 29, 1 март 1880.
- ³² Пак там, № 30, 5 март 1880.
- ³³ Пак там, № 31, 8 март 1880.
- ³⁴ Пак там, № 33, 12 март 1880.
- ³⁵ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 54, л. 87–92.
- ³⁶ Държавен вестник, № 34, 19 март 1880; № 35, 23 март 1880; № 36, 29 март 1880; № 42, 10 май 1880.
- ³⁷ Пак там, № 35, 23 март 1880; Стенографски дневник на II ОНС, 168–171.
- ³⁸ ЦВА, ф. 173, оп. I, а.е. 35, л. 32–35, 38–52, 65.

- ³⁹ Иречек, К. Цит. съч. Т. 1, с. 149.
- ⁴⁰ Държавен вестник, № 40, 26 апр. 1880.
- ⁴¹ Пак там, № 44, 24 май 1880.
- ⁴² С. Радев неточно цитира „История на българите“ вместо „Пътувания по България“. Вж.: Радев, С. Цит. съч., 211–212.
- ⁴³ Иречек, К. Пътувания по България. С., 1899, 257–258; Радев, С. Цит. съч., 211–212.
- ⁴⁴ Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879–1886. С., 1978, 110–119. Тези събития по един твърде своеобразен начин са интерпретирани от Г. Ст. Генов – „Железният мъж“ или принос към историята на финландеца К. Ернрот, участник в освобождаването на България, неин военен министър и премиер (1877–1881 г.). – Исторически архив, 1999, № 6–7, 16–18.
- ⁴⁵ Икономов, Т. Мемоари. С., 1973, 229–230; Вж.: Назърска, Ж. Разбойничеството и Дирекцията на вътрешните дела в Източна Румелия (1879–1885). – Военноисторически сборник, 1997, № 2, 10–11.
- ⁴⁶ Стенографски дневници на II ОНС, 219–223; Държавен вестник, № 42, 10 май 1880.
- ⁴⁷ Иречек, К. Пътувания..., 258–259; Радев, С. Цит. съч., с. 212; Мосолов, А. България 1878–1883. Спомени на адютанта на княз Батенберг. С., 1936, 65–68.
- ⁴⁸ Васильов, Т. Живот и спомени. С., 1938, с. 64, 276. Едва през 1883 г. военното съдоустройство е приведено в съответствие с изискванията на закона – създадени са окръжни военни съдилища и Главен военен съд с главен военен прокурор. Вж.: Архивите говорят. Руско-турската война (1877–1878). Дневници, спомени, записки, кореспонденция. С., 1998, с. 144.
- ⁴⁹ Държавен вестник, № 53, 21 юни 1880; № 54, 28 юни 1880.
- ⁵⁰ Външната политика на България. Т. 1, 98–99.
- ⁵¹ Според Радев, С. Цит. съч., с. 212, разбойничеството е потушено. Т. Васильов в Цит. съч., с. 59 също пише, че „разбойничеството се прекрати“, но и двамата не считат това за окончателно. В по-нови изследвания като например в „Българската армия 1877–1919“ (С., 1989, с. 57) се твърди, че разбойничеството е ликвидирано през 1880 г. и по-нататък то не се разглежда като обект на действие от страна на войската.
- ⁵² ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 6, л. 47.
- ⁵³ Пак там, а.е. 736, л. 156–157.
- ⁵⁴ Държавен вестник, № 79, 15 окт. 1880.
- ⁵⁵ Стенографски дневник на II ОНС, II РС, кн. 1, с. 874., кн. 2, 103–104.
- ⁵⁶ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 6, л. 100; Държавен вестник, № 87, 26 ноем. 1880.
- ⁵⁷ Държавен вестник, № 88, 6 дек. 1880.
- ⁵⁸ Иречек, К. Пътувания..., с. 259.
- ⁵⁹ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 210, л. 30; а.е. 81, л. 51; Държавен вестник, № 41, 17 юни 1881.
- ⁶⁰ Държавен вестник, № 29, 18 март 1882.
- ⁶¹ Пак там, № 4, 31 ян. 1881.
- ⁶² Пак там, № 53, 29 юли 1881.
- ⁶³ Правилникът е публикуван в Държавен вестник, № 53, 20 юли 1881; № 54, 1 авг. 1881; № 55, 5 авг. 1881.
- ⁶⁴ НБКМ – БИА, ф. 271, оп. 1, а.е. 12, л. 93; Иречек, К. Български дневник. Т. 2. 1881–1884. С., 1995, 150–151.
- ⁶⁵ НБКМ – БИА, ф. 271, оп. 1, а.е. 12, л. 93; Държавен вестник, № 56, 29 май 1882; № 100, 3 септ. 1882.
- ⁶⁶ НБКМ – БИА, ф. 271, оп. 1, а.е. 2, л. 100–101.
- ⁶⁷ ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 12, л. 87.
- ⁶⁸ Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по военното ведомство от 1877/1878 г. до 1-й януарий 1901 г. Т. 1. С., 1902, с. 8.

- ⁶⁹ Сведенията са от Държавен вестник – месец юли и август 1882 г.
- ⁷⁰ Държавен вестник, № 85, 7 авг. 1882.
- ⁷¹ Тази инструкция остава непозната за изследователите.
- ⁷² Държавен вестник, № 85, 7 авг. 1882.
- ⁷³ Пак там.
- ⁷⁴ Пак там, № 86, 10 авг. 1882.
- ⁷⁵ Пак там, № 80, 27 юли 1882.
- ⁷⁶ ЦВА, ф. 42-п, оп. I, а.е. 18, л. 224–284; Държавен вестник, № 801, 27 юли 1882; № 111, 28 септ. 1882.
- ⁷⁷ ЦВА, ф. 42-п, оп. I, а.е. 18, л. 400, 513.
- ⁷⁸ Пак там, л. 307, 352–352, 575 а.
- ⁷⁹ Държавен вестник, № 125, 2 ноем. 1882.
- ⁸⁰ ЦВА, ф. 42-п, оп. I, а.е. 18, л. 476.
- ⁸¹ Икономов, Т. Цит. съч., 334–340.
- ⁸² ЦВА, ф. 42-п, оп. I, а.е. 18, л. 340, 391, 224.
- ⁸³ НБКМ – БИА, ф. 271, оп. I, а.е. 12, л. 136; Държавен вестник, № 106, 16 септ. 1882.
- ⁸⁴ Държавен вестник, № 109, 23 септ. 1882.
- ⁸⁵ ЦВА, ф. 42-п, оп. I, а.е. 18, л. 424–425, 448, 456–457, 505, 515, 552–554, 568, 579, 587; Държавен вестник, № 114, 5 окт. 1882; № 128, 9 ноем. 1882.
- ⁸⁶ Държавен вестник, № 141, 11 дек. 1882.
- ⁸⁷ Иречек, К. Княжество България. Ч. I. Българската държава. Пловдив, 1899, с. 331.
- ⁸⁸ Мететелов, Д. История на Военно-съдебната част, с. 217.
- ⁸⁹ ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 16, л. 17-19; Държавен вестник, № 18, 17 февр. 1883.
- ⁹⁰ ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 62, л. 54, 126, 128; а.е. 66, л. 66; а.е. 65, л. 185.
- ⁹¹ Държавен вестник, № 9, 28 ян. 1883.
- ⁹² Пак там, № 20, 22 февр. 1883.
- ⁹³ Пак там, № 76, 16 юли 1883.
- ⁹⁴ Пак там.
- ⁹⁵ Пак там, № 40, 12 апр. 1883.
- ⁹⁶ Пак там; № 46, 3 май 1883; № 50, 14 май 1883.
- ⁹⁷ Пак там, № 42, 21 апр. 1883.
- ⁹⁸ Пак там, № 48, 7 май 1883; № 49, 10 май 1883.
- ⁹⁹ ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 213, л. 128; Държавен вестник, № 63, 16 юни 1883.
- ¹⁰⁰ Стенографски дневници на III ОНС, Втора сесия, 58–59.
- ¹⁰¹ Държавен вестник, № 100, 20 септ. 1883; ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 301, л. 69, 74.
- ¹⁰² Стенографски дневници на III ОНС, Втора сесия, 69–81, 109–113, 116–138.
- ¹⁰³ Пак там, 134–135; Държавен вестник, № 106, 4 окт. 1883.
- ¹⁰⁴ Държавен вестник, № 109, 11 окт. 1883.
- ¹⁰⁵ Пак там, № 106, 4 окт. 1883.
- ¹⁰⁶ Пак там, № 121, 10 ноем. 1883.
- ¹⁰⁷ Стенографски дневници на III ОНС, Втора сесия, 74–75.
- ¹⁰⁸ Държавен вестник, № 14, 11 февр. 1884.
- ¹⁰⁹ Пак там, № 115, 25 окт. 1883.
- ¹¹⁰ ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 301, л. 168; а.е. 48, л. 116; Държавен вестник, № 120, 8 ноем. 1883.
- ¹¹¹ ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 47, л. 87; Държавен вестник, № 104, 29 септ. 1883.
- ¹¹² ЦВА, ф. I, оп. V, а.е. 47, л. 154–160.
- ¹¹³ Държавен вестник, № 3, 12 ян. 1884; № 47, 29 май 1884.
- ¹¹⁴ Пак там, № 30, 29 март 1884.
- ¹¹⁵ Пак там, № 108, 26 септ. 1887.

- ¹¹⁶Пак там, № 50, 7 юни 1884; № 53, 14 юни 1884; № 66, 24 юли 1884; № 80, 8 авг. 1884; № 126, 7 ноем. 1887.
- ¹¹⁷Пак там, № 20, 28 февр. 1884; № 28, 24 март 1884; № 80, 8 септ. 1884.
- ¹¹⁸Пак там, № 4, 10 ян. 1885.
- ¹¹⁹Пак там, № 37, 16 апр. 1885; № 90, 3 септ. 1885.
- ¹²⁰Авантюрите на руския царизъм в България. По документите на царските архиви. Варна, 1991, 96–97.
- ¹²¹НБКМ – БИА, ф. 740, а.е. 4, л. 272–273.
- ¹²²Държавен вестник, № 17, 16 февр. 1889.
- ¹²³Пак там, № 21, 25 февр. 1888; *Начович, Гр.* Из дневниците. С., 1999, 107–108.
- ¹²⁴Държавен вестник, № 117, 27 окт. 1888.
- ¹²⁵*Голмезова, Хр. П.* Капитан Узатисъ и убиването на мадамъ Скобелева (1879–1880). Четата на капитана Набокова (1887). Исторически разкази из съвременния български живот. С., 1910, 95–131; *Марков, Г.* Нашумелите афери на Третото българско царство. С., 1998, 22–28.
- ¹²⁶Авантюрите..., 131–132.
- ¹²⁷Държавен вестник, № 35, 22 апр. 1886.
- ¹²⁸Пак там, № 43, 13 май 1886.
- ¹²⁹Пак там, № 57, 19 юни 1886.
- ¹³⁰Пак там, № 59, 24 юни 1886.
- ¹³¹*Васильов, Т.* Цит. съч., с. 94.
- ¹³²Държавен вестник, № 9, 24 ян. 1887.
- ¹³³Това заключение на Ст. Грънчаров е поради предоверяването на Т. Васильов, който твърди, че през 1884–1886 г. за разбойничество не се е чувало. *Грънчаров, Ст.* Офицерството и политическият живот в България през периода 1884–1894 г. – ИИВИ и ВИНД, 33, 1982, с. 91; същото твърдение и в: Политическите сили и монархическият институт в България 1886–1894. С., 1984, с. 135.
- ¹³⁴Държавен вестник, № 45, 28 апр. 1887.
- ¹³⁵Пак там, № 7, 19 ян. 1888.
- ¹³⁶ЦДА, ф. 173, оп. 1, а.е. 162, л. 11–13.
- ¹³⁷Държавен вестник, № 75, 9 юли 1887.
- ¹³⁸Стенографски дневници на V ОНС, I РС, 301–302, 361; Държавен вестник, № 146, 24 дек. 1887.
- ¹³⁹Стенографски дневници на V ОНС, I РС, 350–354. Т. Васильов лансира тезата, че чл. 13. не съществува в проекта на Министерския съвет, а е внесен допълнително по предложение на Стамболов при обсъждането в Народното събрание (Цит. съч., с. 95). Тази теза се защитава и от Ст. Грънчаров (Офицерството..., с. 91), но и двете не са верни. Внесеният проект за закон съдържа чл. 14., гласящ: „Уловените в разбойничество, както и всички лица, които с оръжие в ръка би нарушили реда и тишината се съдят от полеви военни съдилища“. Стенографски дневници на V ОНС, I РС, с. 302.
- ¹⁴⁰Държавен вестник, № 12, 31 ян. 1889.
- ¹⁴¹Пак там, № 57, 26 май 1888; № 69, 23 юни 1888.
- ¹⁴²ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 226, л. 144–147; Държавен вестник, № 88, 18 авг. 1888; № 126, 19 ноем. 1888; № 132, 3 дек. 1888.
- ¹⁴³Държавен вестник, № 125, 17 ноем. 1888; ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 226, л. 269–270.
- ¹⁴⁴Държавен вестник, № 91, 29 авг. 1889; № 51, 6 март 1891.
- ¹⁴⁵*Васильов, Т.* Цит. съч., с. 94, 277.
- ¹⁴⁶Държавен вестник, № 51, 6 март 1891.
- ¹⁴⁷Пак там, № 71, 5 юли 1888; № 43, 13 май 1889.
- ¹⁴⁸Пак там, № 208, 24 септ. 1891.
- ¹⁴⁹ЦВА, ф. 1, оп. V, а.е. 114, л. 251; ф. 2612, оп. I, а.е. 4, л. 9.

- ¹⁵⁰Държавен вестник, № 49, 3 март 1890; № 52, 7 март 1890; № 12, 16 ян. 1891; № 188, 30 авг. 1891; № 204, 19 септ. 1891; № 132, 20 юли 1892; № 177, 17 авг. 1892; № 181, 21 авг. 1892; № 12, 8 ян. 1892; № 61, 18 март 1893; № 128, 17 юни 1893.
- ¹⁵¹Стенографски дневници на VIII ОНС, I РС, кн. II, с. 118, 630.
- ¹⁵²Стенографски дневници на XI ОНС, I ИС, 372–375.
- ¹⁵³Пак там, 2078–2094, 2171–2173, 2217–2227; Държавен вестник № 143, 5 юли 1901.
- ¹⁵⁴Систематически сборник на законите..., 1901–1907. Т. 2. С., 1908, с. 2175.
- ¹⁵⁵Държавен вестник, № 88, 19 апр. 1912.